

Göteborgs universitet
Historiska institutionen
Datum: 19 september 2021

Järnmalmen och permittenttrafiken

Den svenska pressen och debattklimatet under andra världskriget

Jonas Wiklund
C-uppsats i historia VT 2021
Handledare: Martin Linde

Innehållsförteckning

1	INLEDNING OCH SYFTE.....	1
1.1	SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	2
2	BAKGRUND.....	3
2.1	ANDRA VÄRLDSKRIGETS UTBROTT OCH FÖRLOPP I EUROPA	3
2.2	SVENSK MALMPRODUKTION, KVALITÉ OCH EXPORT	6
2.3	HANDELSAVTAL, DUBBELFÖRHANDLINGARNA.....	7
2.4	REGERINGENS BEGRÄNSNINGSÅTGÄRDER MOT PRESSEN.....	8
3	FORSKNINGSLÄGE	8
3.1	MORAL OCH AGERANDE	9
3.2	PRESSDEBATTEN.....	11
3.3	PRESSEN UNDER ANDRA VÄRLDSKRIGET	14
3.4	SAMMANFATTNING AV FORSKNINGSLÄGET	17
4	KÄLLOR OCH METOD	18
4.1	URVAL.....	18
5	ANALYS OCH RESULTAT	20
5.1	JÄRNMALM KVANTITATIVA DATA.....	20
5.2	JÄRNMALM KVALITATIV GENOMGÅNG	22
5.3	PERMITTENTTRAFIKEN, KVANTITATIVA DATA	25
5.4	PERMITTENTTRAFIK KVALITATIV GENOMGÅNG.....	27
5.5	SAMMANFATTANDE DISKUSSION	29
5.6	SAMMANFATTANDE SLUTSATSER	36
5.1	SLUTKOMMENTAR	37
6	SAMMANFATTNING	38
7	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	39
7.1	KÄLLOR.....	39
7.2	LITTERATUR	40
7.3	INTERNETKÄLLOR	42
	Figur 1 Järnvägstransport till Narvik resp Luleå hamn, tusen ton Karlbom	7
	Figur 3 Tidningarnas politiska hemvist.....	20
	Figur 4 Antal träffar på orden export, Tyskland järnmalm under åren 1939-1945.....	21
	Figur 5 Tidningar och antalet artiklar för järnmalm	21
	Figur 6 Antal träffar på ordet "tysktågen" 1940-1945	26
	Figur 7Antalet träffar på ordet "permittenttrafik" 1940-1945	26
	Figur 8 Antalet träffar på "Permittenttrafik" och "Tysktåg" 1940-1945.....	27
	

1 Inledning och syfte

Den 8 juli 1940 förklarade den svenska regeringen sig beredd att medge ”befordran”, d.v.s. transport genom Sverige av medlemmar av den tyska försvarsmakten, särskilt permittenter, i uniform från besatta områden i Danmark och Norge. Inga vapen förutom de som tillhörde soldaternas personliga utrusning fick förekomma. Den tyska permittenttrafiken kom att fortgå under tre år, till den senare delen av augusti år 1943.¹

Samtidig, som permittenttrafiken pågick, i huvudsak till och från Norge via Skåne samt i en så kallad hästskotrafik från Nordnorge till Trondheim via Storlien, förekom också en annan trafik på svenska järnvägar med Tyskland som mål, nämligen den svenska exporten av järnmalm. Malm har exporterats till Tyskland sedan 1800-talet och var därför ingen ny företeelse. Under krigsåren kom sammantaget 45 miljoner ton malm att exporteras till Tyskland.²

Båda dessa omständigheter har varit föremål för diskussion och debatt. Författarinnan Maria-Pia Boëthius utkom år 1991 med boken *Heder och samvete. Sverige under andra världskriget*. Bokens förord beskriver den som ”en anklagelseakt, ett syndaregister och en debattbok”. När det gäller transiteringarna hävdar hon att ”Folket inte alls kände till transiteringarnas omfattning - och gör det inte idag heller i någon större uträkning - och regeringen bemödade sig hela kriget igenom att hålla den svenska allmänheten notoriskt illa underrättad.”³ Vidare menar hon att ”Det finns ganska många som anser att Sveriges största svek under andra världskriget inte handlade om de långtgående eftergifterna för Nazityskland eller neutralitetsbrotten utan om Sveriges vidlyftiga export av järnmalm till Tysklands vapen och rustningsindustri.”⁴ Boëthius kom, i en senare delvis omarbetad upplaga som kom ut år 1999, att delvis mildra sin kritik men huvudargumentet kom dock att kvarstå.⁵

Den kritik, som Boëthius förde fram, kom att följas upp i den svenska pressen. Ett exempel på detta är en artikel från tidningen *Expressen* den 25 mars 1991 med rubriken ”Vi fjäskade för

¹ Rune Karlsson, *Så stoppades tysktågen: den tyska transiteringstrafiken i svensk politik 1942-1943*, Allmänna förl., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1974, s.9

² Se figur 2

³ Maria-Pia Boëthius, (1991). *Heder och samvete: Sverige och andra världskriget*. Stockholm: Norstedt, s. 43.

⁴ Boëthius 1991, s. 60.

⁵ Boëthius 1991, s, 62 ff.

Hitler”.⁶ Bland annat anförs det i artikeln ”I riket rådde censur och lagröta, brev öppnades och telefonsamtal avlyssnades”. Svenska tidningar som försökte kritisera detta belades med transportförbud eller konfiskerades.” Sedan Boëthius kom ut med sin bok 1991 har det funnits en moraldebatt inom forskning, press och politiska sammanhang om Sveriges förhållningsätt under andra världskriget. Ämnet är intressant att studera då det pågått och pågår en debatt om hur Sverige agerade under andra världskriget gentemot Tyskland. Vilka möjligheter fanns att bevaka, kritisera och diskutera ömtåliga frågor och missförhållandena under krigsåren?

Sveriges förhållande till Finland under andra världskriget reglerades under formuleringen "icke krigförande".⁷ I övrigt var Sverige neutralt under andra världskriget. Både då och nu finns det rikligt med åsikter och forskning kring eller om Sveriges förhållande till Tyskland och permittenttrafiken samt, till viss del om exporten av järnmalm. Ett exempel på detta är den verksamhet *Forum för levande historia* bedriver

Frågan om järnmalmsexport och permittenttrafik hänger ihop. Det gör även angreppet på Norge 1940. För utan svensk järnmalm och export hade ett tungt skäl för Tyskland att ockupera Norge fallit bort.⁸ Och följaktligen utan järnmalm hade det inte blivit någon permittenttrafik. Utan järnmalm hade den inte heller funnits något skäl för de allierade att under vinterkriget planera en hjälpaktion till Finland via Narvik med det egentliga syftet att besätta malmfälten.⁹ Allt detta sammantaget kom att påverka den inrikespolitiska situationen i Sverige under krigsåren.

1.1 Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att se hur den svenska järnmalmsexporten och permittenttrafiken beskrevs i svensk press under andra världskriget, samt att i uppsatsen belysa och undersöka pressfriheten och hur möjligheten till debatt såg ut ifrån omständigheterna järnmalmsexport och permittenttrafiken under krigsåren. Vidare är syftet att söka ny kunskap om och förståelse av dessa frågor i dess historiska kontext. Jag har valt att undersöka detta utifrån fyra perspektiv vilka jag presenterar nedan.

⁶ Expressen, 1991, s. 25.

⁷ Peter Hultqvist, *Finland värt att försvara*. Dagens Industri, 6 december 2017.

⁸ William L Shirer, *Det tredje rikets uppgång och fall: det nazistiska Tysklands historia*, [Ny utg.], Forum, Stockholm, 1984, s. 66.

⁹ Per Söderberg, (red.), *Andra världskriget: en uppslagsbok om bakgrund, förlopp och efterspel*, Nationalencyklopedin, Malmö, 2004, s. 432.

Vilket utrymme i pressen fick frågan om permittenttrafiken respektive järnmalmsexporten?

Skilde det sig åt beroende på tidningarnas politiska tillhörighet? Var det uppslagna ledar- och nyhetsartiklar eller obetydlig bevakning?

Hur såg pressfrihet under kriget?

Vilka konsekvenser fick kriget för pressfriheten och hur politiskt laddad var frågan om permittenttrafiken och järnmalmsexporten? Hur var artiklarna uppbyggda, neutralt beskrivande eller moraliska och principiella med inslag av indignationsjournalistik? Var det möjligt att kritisera den svenska regeringen och var det möjligt att kritisera Tyskland?

Fanns det skillnader i skildringarna av permittenttrafiken och järnmalmsexporten?

Hade tidningarnas politiska tillhörighet någon betydelse?

Går det att urskilja den politiska konjunkturen?

I början av kriget avgick Tyskland med många segrar. Efter 1942/1943 vände krigslyckan till de allierades fördel. Går det att urskilja förändringar i artiklarna beroende på den politiska konjunkturen?

2 Bakgrund

2.1 Andra världskrigets utbrott och förlopp i Europa

Prologen till andra världskrigets utbrott är att Nazityskland och Sovjetunionen ingick ett avtal om att inte angripa varandra den 23 augusti år 1939. Avtalet, kom att bli känt som Molotov-Ribbentroppakten.

I korta drag gick pakten, förutom själva icke-angreppspakten, ut på att dela upp Europa i intresseområden. Detta gjordes i ett hemligt tilläggsprotokoll. I detta protokoll tillerkändes de baltiska staterna och Finland den sovjetiska inflytandesfären. Resultatet av pakten blev att de baltiska staterna införlivades i Sovjetunionen.¹⁰ Polen delades mellan Sovjet och Nazityskland. Sovjet angrep Finland i slutet av november 1939.¹¹

Vinterkriget mellan Finland och Sovjet kom att utspelas mellan den 30 november 1939 och den 13 mars 1940. Under kriget lät Sovjet den finskfödde kommunisten Kuusinen bilda en marionettregering på sovjetiskt ockuperat finskt territorium. Finland gjorde segt motstånd mot

¹⁰ Roger, Moorhouse, *Djävulens allians: Hitlers pakt med Stalin 1939-1941*, Historiska media, Lund, 2015, s. 92 ff.

¹¹ Moorhouse 2015, s.96 ff.

de sovjetiska styrkorna och resultatet blev att Finland blev kvar som självständig nation, men fick avträda den sydöstra delen av Finland med bland annat Viborg till Sovjet.¹²

Det finska vinterkriget har betydelse för att förstå vikten för både de allierade och Tyskland av den svenska malmen och exporten. ”I själva verket är militär hjälp till Finland inte det primära. Biståndet är förvisso inte betydelselöst men ändå ett svepskäl för deras strävan, att erövra något mycket mer åtråvärt: gruvorna i Lapplands rika järnmalmfält.”¹³ I samband med vinterkriget diskuterades bland de allierade, Frankrike och Storbritannien, att sända trupper till stöd för Finland. Trupperna skulle landsättas i Narvik och sedan ta sig till norra Finland via Sverige. Både i Sverige och i Norge misstänkte man att det egentliga skälet för denna aktion inte var att hjälpa Finland utan att besätta de svenska malmfälten och därmed göra Norden till krigsskådeplats i stormaktskriget.¹⁴

Avsikten med detta var att tyskarna inte skall få tillgång till den svenska malmen. Frankrike och Storbritannien började också stätta upp en expeditionsstyrka i Skottland med det föregivna uppdraget att hjälpa finländarna.¹⁵ ”Det tydliga hotet från de allierades sida att göra Skandinavien till krigsskådeplats påskyndade Hitlers beslut att förekomma dem genom att ockupera Norge.”¹⁶

Tyskland anföll Norge 9 april 1940 och de krigsstrategiska skälen var i huvudsak två. Det första är att Tyskland saknade direkt förbindelse till Atlanten och att en kraftig spärr, bestående av minor och Royal Navy tvärs över Nordsjön från den Norska kusten till Shetlandsöarna, hade stängt in den tyska kejserliga flottan under första världskriget. Denna situation ville tyskarna nu undvika.^{17 18} Det andra skälet var det faktum att den svenska järnmalm, som Tyskland var i stort behov av, under de delar av året som isen förhindrade fartygstransporter via Bottenviken och Östersjön, gick sjöledes från Narvik via norskt

¹² Söderberg 2004, s.431-432.

¹³ Anders Johansson, *Mysteriet Malcolm Munthe: Churchills agent i Norden*, Lind & Co, Stockholm, 2020, s. 28.

¹⁴ Söderberg 2004, s. 432.

¹⁵ Shirer 1984 s. 67.

¹⁶ Basil Henry, Liddell Hart, *Andra världskrigets historia. 1, [1939-1942]*, Natur och kultur, Stockholm, 1988, s. 56-57.

¹⁷ Shirer 1984, s. 65.

¹⁸ Winston Churchill, *Andra världskriget: minnen. Bd 1 [Stormmolnen hopas]*, Skoglund, Stockholm, 1948, s.516.

territorialvatten där de tyska fartygen inte behövde oroa sig för vare sig den brittiska flottan eller flygvapnet.¹⁹

Även i Storbritannien såg man betydelsen av de malmtransporterna via norskt territorialvatten och Churchill, vid denna tidpunkt marinminister, ville minera norsk vatten men fick inte med sig den brittiska regeringen på detta.²⁰ Churchill var även öppen för ett brittiskt besättande av exempelvis ”...Narvik och Bergen, hålla dessa hamnar öppna för vår handel och spärra dem för Tyskland.”²¹

Samtidigt som Norge anfölls gick tyskarna in med trupper i Danmark som kapitulerade efter vad som närmast kan beskrivas som ett symboliskt motstånd. När det gäller Norge kom dock utvecklingen att bli en annan. Tyskarna lyckades den 9 april besätta flera viktiga hamnstäder som Bergen, Trondheim och Narvik. I Nordnorge och särskilt kring Narvik kom strider att pågå ytterligare en tid. Staden återtog med hjälp av allierade trupper från England, Frankrike och Polen. Händelserna i Belgien och Frankrike, efter det tyska anfallet den 10 maj, resulterade i början på juni att dessa trupper drogs tillbaka och norrmännen måste kapitulera.²² Såväl Danmark som Norge kom att vara ockuperade till krigsslutet 1945 och kom att binda stora tyska truppstyrkor. I Norge hade man exempelvis år 1944 närmare 400 000 man stationerade.^{23 24 25} Detta var en omständighet som kom att påverka behovet av permittenttrafik.

Det är ingen fråga för denna uppsats men ur ett kontrafaktiskt perspektiv är det intressant att ställa sig frågan hur Tyskland hade haft användning för dessa soldater på västfronten efter den 6 juni 1944 och på östfronten under hela kriget.

¹⁹ Shirer 1984, s. 66.

²⁰ Shirer 1984, s. 66.

²¹ Churchill 1948, s. 524.

²² Söderberg 2004, s.183-184, 323-342.

²³ <https://populärhistoria.se/krig/andra-varldskriget/operation-weserubung-i-norge>

²⁴ <https://www.levandehistoria.se/fakta-om-forintelsen/andra-varldskriget/1940/tyskland-anfaller-danmark-och-norge>

²⁵ Klas, Åmark, *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*, Ny, rev. och utök. utg., Bonnier, Stockholm, 2016, s.53.

2.2 *Svensk malmproduktion, kvalitet och export*

Svensk järnmalmsexport till Tyskland är inget fenomen som uppträdde i samband med andra världskriget. Tvärtom så har Sverige haft en lång tradition av omfattande export av malm till Tyskland. Fritz har både år 1967 och år 1974 beskrivit omfattningen av exporten.^{26 27}

Tyskland hade förvisso egna malmfyndigheter och till detta kom de fyndigheter i länder som ockuperats eller införlivats i riket. En väsentlig omständighet till behovet av import av svensk malm var skillnaden i kvalitet. Den malm som Tyskland själv kunde förfoga över innehöll cirka 30 procent järninnehåll medan den svenska hade cirka 60 procent. Genom att använda svensk malm kunde Tyskland därför minska användning av kol som behövdes vid framställningen av järn, upp till två miljoner ton kol per år. Det innebar således att behovet av arbetskraft i kolgruvorna minskade samtidigt som belastningen på transportnätet minskade. Båda dessa var känsliga områden för Tyskland.²⁸

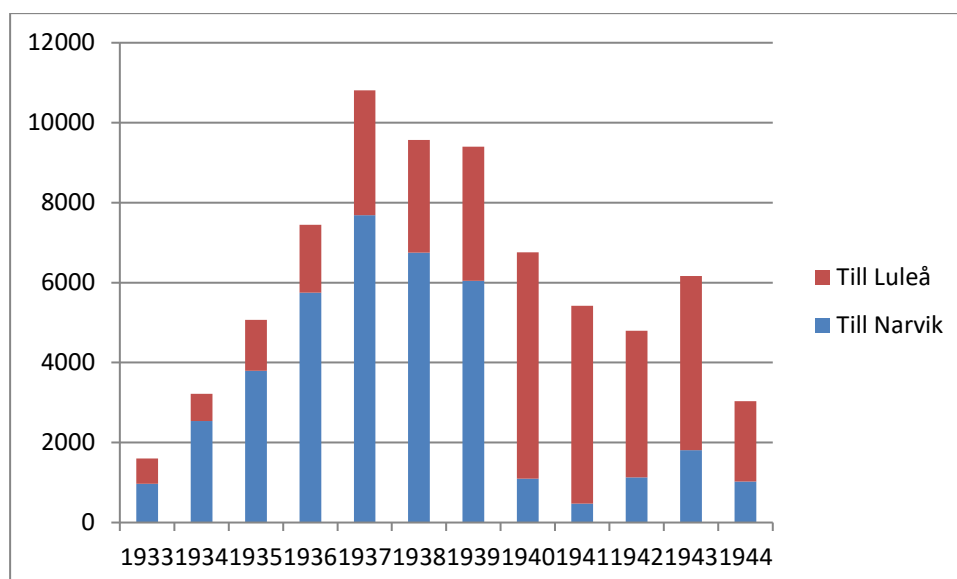
Under kriget var Tyskland den främsta exportmarknaden för svensk järnmalm, men det förekom även export till andra länder. Exporten till Tyskland var som högst år 1939 då kriget i Europa bröt ut. Nivåerna kom aldrig att överstiga denna volym utan kom att under resterande del av kriget ligga på förkrigsnivå eller lägre.²⁹ En viktig orsak till det Norska angreppet på Norge var alltså den svenska malmexporten. Exporten av malm via Narvik minskade kraftigt efter krigsutbrottet för att istället styras om med tåg via Luleå, vilket framgår i Figur 1.

²⁶ Martin Fritz *Svensk järnmalmsexport 1883-1913*, Elander, Diss. Göteborg : Univ., Göteborg, 1967. S. 41.

²⁷ Martin Fritz *German steel and Swedish iron ore 1939-1945*, Göteborg, 1974, s.34-35. Malmexporten kom att fortgå under kriget, men tysktågen upphörde att gå under pågående konflikt. För att förstå vilken vikt malmtransporterna hade för Sverige under kriget är det också angeläget att se till vilken roll malmen spelade för Tyskland. I sin avhandling analyserar Fritz handeln mellan Nazityskland och Sverige under krigsåren. Fritz konstaterar att flaskhalsen för tysk järnproduktion var bristen på arbetskraft och inte brist på malm. Den svenska malmens hade en högre kvalitet än den tyska och var därigenom mer ekonomisk att förädla till järn, eftersom den bl.a. krävde mindre arbetskraft.

²⁸ Martin Fritz *Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland, Sverige och Nazityskland : skuldfrågor och moraldebatt.*, s. [257]-277, 2007, s. 268.

²⁹ Karl bom 1965 tabell 4 a

Figur 1 Järnvägstransport till Narvik resp Luleå hamn, tusen ton Karl bom ³⁰

2.3 Handelsavtal, dubbelförhandlingarna

Efter krigsutbrottet 1939 förhandlade Sverige med de viktigaste handelspartnerna, vilka var Tyskland och England. Detta avsnitt beskriver utgångspunkten för förhandlingarna, vilka var att Sverige ansåg att handeln var fri för neutrala stater och att det inte fanns några regler som sa att man skulle handla lika mycket med bägge krigförande parter. Handeln med Tyskland och Storbritannien skilde sig åt på så sätt att exporten till Tyskland bestod huvudsakligen av järnmalm, vilket var viktigt för krigsproduktionen, medan exporten till Storbritannien i huvudsak avsåg skogsprodukter vilket inte kan anses vara lika viktiga ur krigssynpunkt.³¹

Resultatet av förhandlingarna blev att, enligt det avtal som Sverige undertecknade med Storbritannien den 7 december 1939, exporten kunde fortgå till Tyskland på den normala nivån, baserat på 1938 års kvantiteter. Järnmalmsexporten fastställdes till 10 miljoner ton per år. Den 22 december 1939 ingicks ett avtal med Tyskland som tillgodosåg det svenska behovet av mer kol och ökade koksleveranser. Resultatet av förhandlingarna bedömdes som lyckosamt och av stor betydelse från svensk sida.³²

³⁰ Rolf Karl bom, *Sweden's iron ore exports to Germany, 1933–1944*. The Scandinavian Economic History Review 1965 13:1, s. 65-93 tabell 6a

³¹ Åmark 2016 s.197.

³² Martin Fritz (red.), *En (o)moralisk handel?: Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland*, Forum för levande historia, Stockholm, 2006, s. 18-20.

Frågan varför Storbritannien accepterade den svenska exporten av malm på förkrigsnivå har besvarats med att briterarna räknade med ett kort krig och att den engelska flottan skulle hindra malmtransporterna från Narvik.^{33 34} Sverige kom inte heller att överskrida den maxnivå som avtalet med Storbritannien medgav. Från 1970 och under resterande delen av kriget kom den svenska malmexporten till Tyskland att ligga på eller under förkrigsnivå vilket framgår av figur 1.

Det är och värt att uppmärksamma att Sverige också förde handelsförhandlingar med Sovjet. När Sovjet angrep Finland 1939 upphörde praktiskt taget allt handelsutbyte mellan Sverige och Sovjet. Efter det Finsk Sovjetiska fredsslutet påbörjades diskussioner om ett handelsavtal.³⁵ Ett avtal slöts i september 1940 men kom inte att realiseras till fullo och fick inte heller någon betydelse för den svenska folkförsörjningen.³⁶

2.4 *Regeringens begränsningsåtgärder mot pressen*

Utifrån forskningen har jag identifierat olika begränsningsåtgärder från regeringens sida gentemot den svenska pressen under krigsåren. Detta har jag gjort för att få en förståelse för den historiska kontext som rådde när artiklarna jag använder i uppsatsens skrevs. Jag har valt att beskriva begränsningarna som i följande kategorier:

- Tryckfrihetsmål
- Transportförbud
- Beslag
- Grå lappar
- Pressnämnden

3 Forskningsläge

I detta kapitel beskrivs forskningsläget kring permittenttrafiken, järnmalmsexporten och pressfriheten under andra världskriget. Här redovisas även den litteratur jag refererar till.

³³ Gunnar Hägglöf, *Svensk krigshandelspolitik under andra världskriget*, Norstedt, Stockholm, 1958, s.95.

³⁴ Fritz 2006, s.18.

³⁵ Hägglöf 1958, s. 155.

³⁶ John Gilmour, *Hitler, Stalin och Sverige: ett nytt perspektiv på den svenska erfarenheten av andra världskriget*, Santérus, Stockholm, 2016, s. 135.

Forskningen om den svenska pressens situation under andra världskriget har olika fokus. En inriktning intresserar sig för tidningsutgivningens villkor under krigsåren, framförallt för de inskränkningar i pressfriheten som genomfördes. En annan inriktning fokuserar med varierande utgångspunkter på innehållet i tidningarna under krigsåren t.ex. järnmalmsexporten och permittenttrafiken.

3.1 *Moral och agerande*

Oavsett inriktning är det vanlig förekommande att moralen kring att Sverige överhuvudtaget hade handelsförbindelser med Tyskland diskuteras.

I boken *Sverige och Nazityskland: skuldfrågor och moraldebatt*³⁷ går Fritz igenom Sveriges utrikeshandel under mellankrigstiden, handelsförhandlingarna och de så kallade dubbleförhandlingarna efter krigsutbrottet på mellan Tyskland och Storbritannien, samt den svensk-tyska handeln under andra världskriget."

Fritz slutsats blir att "Den svenska regeringen hade ansvar för försörjningen av landets folk, för dess nationella självständighet och därmed också för dess militära upprustning."³⁸ Vidare menar han att ett ensidigt avbrytande av handeln med Tyskland och då främst järnmalmen hade resulterat i att det "sannolikt blivit en invasion av Sverige".³⁹

Fritz har även behandlat denna tematik i antologin *'En (o)moralisk handel? Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland'* där han konstaterar att "Neutralitetspolitiken hade starkt stöd hos befolkningen och bedömdes som framgångsrik."⁴⁰

Detta påstående kontrasteras av Birgit Karlsson som hävdar att "Kritiken mot regeringen gällde neutraliteten – det ansågs omoraliskt att stå neutral i den kamp mellan diktatur och demokrati som pågick." Vidare att "Många fann det särskilt oacceptabelt att Sverige fortsatte att hävda sin neutralitet när regeringen under år 1943 började få kunskap om Förintelsen."⁴¹

³⁷ Lars M Andersson, & Mattias Tydén, (red.), *Sverige och Nazityskland: skuldfrågor och moraldebatt*, första upplagan, Dialogos, Stockholm, 2007

³⁸ Fritz 2007, s. 276.

³⁹ Fritz 2007, s. 276.

⁴⁰ Fritz 2006, s.4.

⁴¹ Birgit Karlsson. I Fritz, Martin (red.), *En (o)moralisk handel?: Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland*, Forum för levande historia, Stockholm, 2006, s 184.

Hon ställer i samma skrift frågan; ”Varför bedrev då den svenska regeringen en politik som i efterhand kunde uppfattas som omoralisk av så många? Frågan kan nog delas upp i två delar; varför bedrev regeringen den politik den gjorde och varför uppfattas denna politik av många i efterhand som omoralisk?”⁴²

Den som efter Boethius kanske varit den skarpaste kritikern av Sveriges eftergiftspolitik är vetenskapsjournalisten och författaren Barbro Eberan. I sin bok *Hur kunde det ske: myt och motmyt* skriver hon om Sveriges ställningstagande och agerande under andra världskriget. Detta är en bok som utkom 2013 alltså efter att Maria Pia Boëthius publicerat den senaste upplagan av *Heder och samvete*. Eberan menar att det finns en svensk skuld från andra världskriget. Ett exempel på detta är ”Vår neutralitet var en myt – även det vet vi idag. Vår folkvalda regering accepterade alla tyska krav, ignorerade protesterna i Sverige, censurerade pressen och levererade järnmalm till Nazityskland ända fram till krigsslutet och bidrog på så sätt till att förlänga kriget. [...] Vårt handlande styrdes av nationalegoism, det var vårt eget skinn vi ville rädda, vår egen framtid vi ville säkra. Judarnas öde brydde vi oss inte om.”⁴³ Eberan hävdar vidare att ”ärofull var vår hållning under Hitlertiden i sanningen inte. Men efter krigsslutet sopade vi alla frågor om vår roll under mattan och sköt hela skulden om Förintelsen på det tyska folket. Vi polerade vår självbild som moraliskt föredöme.”⁴⁴

Men det finns andra synsätt än de som Eberan och Boëthius står för inte minst bland historiker. Ett exempel är Alf Johansson som har vissa likheter med Fritzs resonemang. Johansson menar att synen på agerandet blivit allt mer kritiskt under de senaste decennierna. ”Neutraliteten avfärdas som en myt, det påstås att Sverige lade sig platt för Tyskland och blev ett lydrike. I skolundervisningen får elever lära sig uppfattningen att Sverige befolkades av nazister och rasbiologer.”⁴⁵ Han argumenterar i artikeln mot detta förenklade synsätt och menar att Sveriges agerande under andra världskriget bör bedömas utifrån ett historistiskt perspektiv på d.v.s. att beskriva och förklara händelserna utifrån dess kontextuella sammanhang.

"Sveriges situation under andra världskriget har också beskrivits av den skotske historikern

⁴² Karlsson, 2006, s.184.

⁴³ Barbro Eberan, *Hur kunde det ske?: myt och motmyt*, Carlsson, Stockholm, 2013, s.153.

⁴⁴ Eberan, 2013, s.156.

⁴⁵ Alf Johansson, *Något har gått snett i den svenska synen på andra världskriget*, Respons 1/2014.

John Gilmour, som bland annat har skrivit boken *Hitler, Stalin och Sverige*⁴⁶ Han tar där tydlig ställning i de kontroverser som omger tolkningen av Sveriges krigserfarenheter och menar att ”klokt nog såg alltså Sverige till sina egna intressen och avvisade de egennyttiga och uppenbarligen opålitliga krigförande makternas förmyndarskap.”

Gilmour skriver vidare att ”Att på höjden av den tyska hegemonin avsluta järnmalmsexporten skulle av Tyskland betraktats som en symbolisk och fientlig handling som skulle ökat riken för militära repressalier.”⁴⁷ Han noterar också att de stora kol och koksleveranserna, som gjorde att Sveriges befolkning kunde gå till arbetet, försörja sig, inte svälta och frysa, utgjorde en stor börda för den bräckliga tyska krigsindustrin. Gilmour lägger här även vikt vid att tyskarna höll sina avtal med Sverige vilket de allierade inte gjorde.^{48 49}

Även historikern Klas Åmark ger en mer komplex bild än den som kanske främst Boëthius representerar. Hans forskning om Sveriges agerande under andra världskriget har framförallt handlat om Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen. I boken om Sverige och nazismen *Att bo granne med ondskan*⁵⁰ tar Åmark bland annat upp tre delar som i nutid av vissa debattörer ansetts som klandervärda; permittenttågen, järnmalmsexporten och flyktingmottagningen. Han redogör också för den debatt som fördes om en bojkott eller ”business as usual” efter att nazisterna genomfört maktövertagandet. Han beskriver den forskning som tidigare bedrivits inom området ”som en debatt mellan ett moraliskt och ett småstatsperspektiv.”⁵¹

3.2 Pressdebatten

Åmark tar också upp förhållanden, som för min uppsats är särskilt intressanta och användbara; tryckfrihet och presspolitik i andra världskrigets skugga. Han beskriver vilka

⁴⁶ Gilmour 2018

⁴⁷ Gilmour 2018, s.144.

⁴⁸ Gilmour 2018, s.144.

⁴⁹ Häggglöf 1958 Gunnar Häggglöf, som under kriget var chef för UD:s handelsavdelning, hade flera uppdrag som förhandlare med bland annat Tyskland, Storbritannien och USA. I boken *Svensk krigshandelspolitik under andra världskriget* beskriver han arbetet och förutsättningarna kring krigshandelspolitiken under kriget. Han betonar inledningsvis de slående olikheterna i handelspolitiken mellan det första världskriget och det andra. Han bedömer att Sveriges läge var mer utsatt under andra världskriget, ett resonemang som har vissa likheter med Gilmours. Vidare fäster Häggglöf uppmärksamhet på livsmedelsbrist och arbetslöshet, som resulterade i samhällsförändringar vilka i sin tur resulterade i demokratins genombrott. Han betonar också omständigheten att de ministrar som satt i regeringen under krigsårens själva hade minnen av den situation som uppkom under första världskriget.

⁵⁰ Åmark 2016

⁵¹ Åmark 2016, s. 30.

begränsningsåtgärder staten använde gentemot pressen under krigsåren, men har ingen systematisk genomgång av vad pressen skrev. Jag kommer senare i detta kapitel närmare beröra begränsningsåtgärderna.

Att det tidigt i den svenska pressen fanns synpunkter på den tyska regeringen och Hitler personligen kan illustreras av en ledare som fanns i *Göteborgs Handels och sjöfarts tidning* i samband med nazisternas maktövertagande 1933. Chefredaktören, den högerliberala professorn Torgny Segerstedt formulerade rubriken på ledaren med orden ”Herr Hitler är en förolämpning”.⁵²

I inledningen till uppsatsen refererar jag till en artikel i Expressen från år 1991 där det bland annat hävdas att ”I riket rådde censur och lagröta, brev öppnades och telefonsamtal avlyssnades”.⁵³ Det är därför intressant vad forskningen säger kring detta påstående och se vilka möjligheter hade pressen att verka i Sverige under kriget och hur såg pressens självständighet ut i en internationell kontext. Åmark har besvarat den frågan på så sätt att ”Från sommaren 1940 blev Sverige ett av tre neutrala och demokratiska länder i Europa med åtminstone en relativ fri press. (De övriga vart två var Irland och Schweiz.)⁵⁴ Med detta som bakgrund beskriver han de begränsningsåtgärder som regeringen införde mot pressen under krigsåren. Han gör dock ingen systematisk kvalitativ eller kvantitativt beskrivning av begränsningarna utan använder dem som exempel på regeringens sätt att styra nyhetsförmedlingen.

Åmark tar upp att tidningar med samma politiska beteckning kan ha skilda uppfattningar. Exempel på detta är exempelvis socialdemokratiska tidningar som var lojala mot neutralitetspolitiken och den likaledes socialdemokratiska Social-Demokraten med dess chefredaktör Zeth Höglund som var starkt moraliskt engagerad i kritiken mot Nazityskland.⁵⁵ Även tidigare nämnde Gilmour har i sin forskning studerat begränsningsåtgärderna mot pressen, men har ingen systematisk genomgång vad som skrevs och debatterades.⁵⁶

⁵² Gilmour 2018, s. 177

⁵³ Expressen, 1991, s. 25.

⁵⁴ Åmark 2019, s. 223.

⁵⁵ Åmark 2016, s. 264.

⁵⁶ Gilmour 2018, s. 312.

Den forskning kring pressen under Andra världskriget som ligger närmast föreliggande uppsats är Rune Karlssons avhandling *Så Stoppades tysktågen. Den tyska transiteringstrafiken i svensk politik 1942-1943*.⁵⁷ Karlssons avhandling skrevs inom ramen för det stora projektet SUAV (Sverige under andra världskriget) och den bygger på bland annat tidningsstudier. Han redogör för de omständigheter som låg till grund för att tillåta trafiken, transporterernas omfattning, samt för inrikespolitiska och utrikespolitiska svårigheter till följd av detta.

Karlsson har med två korta kapitel behandlat pressdebatten hösten 1942 och pressdebatten våren 1943. I dessa konstaterar han att den tyska transitotrafiken ägnades mycket liten uppmärksamhet och i flertalet fall knappast någon och konstaterar att frågan i de ledande dagstidningarna under år 1942 fick ”en mycket lite uppmärksamhet, i flerfallet knappast någon. En ändring i denna hållning kan emellertid skönjas under krigets sista månader.”⁵⁸ Han konstaterar att debatten tog fart hösten 1943. Hur han har gjort urvalet av de studerade tidningarna framgår inte. Han konstaterar dock att det finns skilda uppfattningar kring frågan i de olika tidningarna. Några följer samlingsregerings politik andra kritiserar den.⁵⁹

Exempel på tidningar han studerat är *Göteborgs Handels och sjöfarts tidning*, *Dagens nyheter* och *Eskilstuna Kuriren*. Karlsson gjorde sin genomgång av tidningarna år 1974, innan tidningarna fanns att tillgå i digitaliserad form. Jag har däremot haft den möjligheten varför det varit görligt för mig att söka av stora mängder artiklar med hög säkerhet och har därför fått möjlighet att göra en vidare undersökning.

En slutsats jag drar efter att studerat forskningen kring pressen under andra världskriget är att finns viss forskning om permittenttrafiken och pressen med att det saknas mosvarde forskning om järnmalmsexporten och pressen. Här finns det följaktligen ett icke beforskat område som jag genom uppsatsen kan belysa.

⁵⁷ Karlsson 1974

⁵⁸ Karlsson 1974, s. 150.

⁵⁹ Karlsson 1974, s. 154 ff.

3.3 *Pressen under andra världskriget*

I inledningen till denna uppsats beskriver jag kritik som riktats mot Sverige vad gäller pressfriheten under kriget. Forskningen där framförallt Åmark⁶⁰ och Gilmour⁶¹ har intresserat sig för och beskrivit inskränkningar för pressutgivarna och deras villkor. Åmark har kommit fram till att ”ser man till alla regeringens och myndigheternas ingrepp och rekommendationer, framträder en bild av ett uthålligt och relativt hårt tryck på pressen under perioden från hösten 1938 och fram till våren 1939.”⁶² Gilmour menar att det svenska folket var väl medvetet det got som så väl Hitler som Stalins ideologier utgjorde mot den svenska demokratin. Han konstaterade att samlingsregeringens ”främsta plikt var att skydda sina medborgare mott aggression, och att pressfriheten ansågs korrekt hamna på andra plats.”⁶³

Nedan följer vad forskningen har kommit fram till gällande de olika typer av begräsningar av pressfriheten som rådde under andra världskriget.

Tryckfrihetsmål

Under kriget infördes ingen förhandscensur i Sverige. Däremot kunde staten väcka tryckfrihetsåtal mot tidningar som publicerade artiklar vilka kunde skada relationen till främmande makt. Under kriget avgjordes 38 tryckfrihetsmål gällande den svenska pressen, där utslaget blev frikännanden i hälften av fallen. De flesta av tidningarna, som åtalades, hörde hemma utanför samlingsregeringen, exempelvis anarkisttidningen *Brand* och syndikalisttidningen *Storm*. Båda med små upplagor. De kommunistiska tidningarna stod för en stor andel av de tidningar som åtalades, nämligen vid 14 tillfällen. Detta skedde till stor del i krigets inledning då kommunistpressen stödde det sovjetiska överfallet på Finland och tidningarna fälldes för att ha smädat Finland. Antalet tryckfrihetsåtal minskade även över tid. År 1942 var det fyra åtal och 1943 ett. Därefter inga.⁶⁴

Transportförbud

Den 4 mars 1940 utkom från trycket Kungl. Maj:ts förordning (SFS 1940:117) rörande förbud mot befordran d.v.s. transport av vissa skrifter med statliga trafikmedel mm. Förordningen kom i den allmänna debatten att kallas för transportförbudet. Den gav regeringen möjlighet att förhindra att en skrift spreds med SJ, posten och privata trafikföretag. Skriften fick inte heller

⁶⁰ Åmark 2016, s. 227 ff

⁶¹ Gilmour 2018, s. 179 ff

⁶² Åmark 2016, s. 263.

⁶³ Gilmour 2018, s 204-205.

⁶⁴ Åmark 2016, s. 228-229.

säljas i kiosker och butiker. Förordningen kom att gälla till och med den 31 mars 1944. De tidningar som transportförbudet kom att omfatta var:^{65 66}

- *Ny Dag* (skp)
- *Arbetartidningen* (skp)
- *Norrskensflamman* (skp)
- *Sydsvenska Kuriren* (skp)
- *Trots Allt!* (fkf)
- *Sverige fritt* (nazist tidning)

En omständighet som inte kan förbises, är det svenska kommunistpartiets roll och agerande. Yvonne Hirdman beskriver i *Sveriges Kommunistiska Parti och 2:a världskriget 1939-41* de stora svårigheter som det tysk-ryska närmandet skapade för det kommunistiska partiet. När Molotov-Ribbentroppakten slöts sommaren 1939 kom SKP till följd av sitt ställningstagande för Sovjet och mot Finland i vinterkriget 1939-1940 att hamna i en svår inrikespolitisk situation. Hirdman redogör för hur den kommunistiska pressen kom att dabbas av transportförbudet.⁶⁷ För min uppsats är denna omständighet viktig då den bl.a. handlar om de begränsningsåtgärder som kom att införas mot pressen under krigsåren.

Anledningen till transportförbudet hängde därför av allt att döma inte samman med protester från Nazityskland. De kommunistiska tidningarna hade vid transportförbudets tillkomst få antityska artiklar. Anledningen till detta var alliansen mellan Sovjet och Nazityskland; Molotov- Ribbentroppakten. Den tyska legationen protesterade normalt inte mot innehållet i de kommunistiska tidningarna. ”Kommunisttidningarna drabbades av samhällets hämnd för deras stöd till Sovjet under vinterkriget.”⁶⁸

Beslag

En metod, som användes för att hindra en tidnings spridning, var att ta den i beslag. Det lagliga stöd som fanns för detta var en bestämmelse som inte använts sedan 1800-talet, men

⁶⁵ Karl Molin, *Hemmakriget: om den svenska krigsmaktens åtgärder mot kommunister under andra världskriget*, Tiden, Stockholm, 1982, s. 32 ff

⁶⁶ Erlander 1973 s. 82-83.

⁶⁷ Yvonne Hirdman, *Sveriges kommunistiska parti 1939-1945*, Allmänna förl., Diss. Stockholm : Univ., Stockholm, 1974, s. 64,67.

⁶⁸ Åmark 2016 s. 246.

som nu åter började tillämpas från hösten 1939. Lagens rekvisit var smädliga eller förgripliga yttranden om främmande makt.⁶⁹

Beslagen började år 1939. De ökar därefter med en topp vid år 1942. Mellan januari 1940 och november 1943 ägde 315 beslag av tidskrifter, böcker och tidningar rum. Vilka var det då som drabbades? Av beslagen gällde 85 % artiklar som riktade sig mot Tyskland och dess allierade. Mest drabbades den kommunistiska och vänsterorienterade pressen, men även *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* (l) och *Trots allt!* (fkd) beslagtogs vid några tillfällen. Även nazisttidningar beslagtogs. Beslagen upphörde hösten 1943.^{70 71}

Grå lappar

Den 26 januari 1940 inrättades statens informationsstyrelse (SiS). Styrelsens uppdrag var att ”upplysa, granska, kartlägga och styra opinionen samt bekämpa utländsk propaganda.”⁷² SIS införde ett system för rådgivning till utgivarna i form av memorandum på grått papper, som av den anledningen kom att kallas för ”grå lappar”. De så kallade ”grå lapparna” var i själva verket både gula, blå och gröna.

Lapparna bar överskriften ”Ej för publicering” och innehöll anvisningar om vad tidningarna inte fick skriva. Från den första februari 1940 till den sista i maj 1945 utsändes totalt 313 stycken.⁷³ Lapparna var hemliga och dess innehåll fick inte publiceras. De distribuerades till pressen, men inte till nazistiska och kommunistiska tidningar och inte heller till *Trots Allt!*. Exempel på vad som inte fick publiceras var uppgifter om försvaret, var de kungliga befann sig, isförhållanden i svenska vatten, försörjningsläget, bilder på flyktingar, flyktvägar och pågående svenska räddningsaktioner (norska judarna 1942, vita bussarna 1945). Vidare uppmanades man att inte publicera uppgifter om våldsdåd och övergrepp mot civila under det tyska angreppet mot Sovjet sommaren 1941.⁷⁴

Pressnämnden

År 1939 bildades pressrådet, som senare kom att efterträdas av pressnämnden år 1941. Medlemmar i nämnden utsågs av regeringen utifrån förslag från pressen, fackliga och politiska organisationer. Nämnden kom att bestå av chefredaktörer av olika politiska

⁶⁹ Åmark 2016 s 231 ff.

⁷⁰ Gilmour 2018 s.184-185

⁷¹ Åmark 2016 s. 234-236

⁷² Gilmour 2018, s. 180.

⁷³ Nils Funcke, *Tryckfriheten under tryck: ordets män och statsmakterna*, Carlsson, Stockholm, 1996, s. 104.

⁷⁴ Åmark 2016 s. 246 ff.

uppfattningar. Uppgiften var att verka för självdisciplin och på så sätt undvika att regeringen ingrep juridiskt mot pressen.^{75 76} När artiklar trycktes, som kunde vara ”skadliga för rikets intressen eller ägnade att störa de fredliga förhållandena till främmande makter”⁷⁷, skulle utrikesdepartementet anmäla detta till nämnden. Totalt utfärdade 23 varningar och 43 erinringar till berörda tidningar. Nämnden kom att upplösas i juli 1944.^{78 79}

3.4 **Sammanfattning av forskningsläget**

Den svenska järnmalmsexporten till Nazityskland och permittenttrafiken under andra världskriget har i kritiserats i efterhand och ifrågasatts. I den moraliska debatten har Boëthius och Eberan företrätt ett perspektiv som grundar sig på nutida perspektiv och värderingar nyttjas medan Gilmour, Johansson och Hägglöf argumenterar utifrån ett historiskt perspektiv på Sveriges agerande under andra världskriget d.v.s. beskriver och förklarar händelserna utifrån dess kontextuella sammanhang.

Jag kan först konstatera att jag inte funnit någon forskning kring järnmalmsexporten förutom kvantiteten och kvalitén av den exporterade malmen. Jag har inte heller funnit någon forskning kring hur pressen hanterade den frågan då. Här har min uppsats en möjlighet att fylla ett tomrum inom forskningen då vi inte vet vad som skrevs om järnmalmsexporten.

När det gäller permittenttrafiken finns det begränsad forskning när det gäller vad som skrevs och debatterades. I den genomgångna forskningen och litteraturen finner jag att det finns fakta om antalet transporterade permittenter. Det finns också redovisade nutida moraliska frågeställningar.

Att det förts en debatt om både permittenttrafiken i då och nutid står klart, likaså att järnmalmsexporten diskuterats i nutid. Däremot ger genomgången av litteraturen inte stöd för att någon mer omfattande debatt fördes under krigsåren om malmexporten. Inskränkningar om pressens frihet under kriget har också diskuterats. Exempel på detta är tryckfrihetsmål, transportförbud, beslag, grå lappar och pressnämnden. Det finns även forskning när det gäller statens begränsningsåtgärder gentemot pressen. Det saknas också, så vitt jag kunnat se, en bredare kännedom om hur pressen i samtid hanterade och beskrev dessa båda frågor.

⁷⁵ Gilmour 2018 s. 181ff.

⁷⁶ Åmark 2016 s. 248 ff.

⁷⁷ Åmark 2016 248.

⁷⁸ Gilmour 2018 s 181-182.

⁷⁹ Åmark 2019 s. 249.

Dessutom saknas det kunskap malmexporten och permittenttrafiken beskrevs likartat eller på olika sätt i pressen. Tidigare undersökningar har inte undersökt detta ur både kvantitativt och kvalitativt och perspektiv. Hade pressen ett handlingsutrymme eller var den likriktad och tystnad? Hur var pressfrihet och debattklimat i pressen i Sverige under krigsåren kring frågorna om permittenttrafik och järnmalmsexport till Tyskland? Om det var möjligt att ta upp dessa båda frågor hur skildras de? Min undersökning kan därför tillföra ny kunskap och fördjupad kunskap om möjlighet till diskussion och debattklimat i den aktuella samtiden.

4 Källor och metod

Uppsatsen grundar sig på både kvantitativa och kvalitativa metoder. I kapitlet beskrivs vilka källor, som ligger till grund för undersökningen, vilket urval som gjorts, samt hur metoderna används. Inga intervjuer har genomförts.

I uppsatsen används en kvalitativ textanalys, som beskriver innehållet i tidningarnas artiklar, ställningstaganden och budskap. En kvalitativ textanalys gör det möjligt att studera generella strukturer och samhällsfrågor. Jag har exempelvis genom att koppla texten i artiklarna till politisk uppfattning sökt samband mellan innehåll och politik. Men uppsatsen är också en kvantitativ undersökning i form av tabeller över antalet träffar på sökorden ”permittenttrafik”, ”järnmalm”, ”Tyskland”, ”tysktågen” och ”export”.

Vid träffar lästes framsidor, ledare och artiklar i tidningarna igenom. När jag fann sidor, som var av intresse utifrån uppsatsens syfte och frågeställningar, skannade jag dessa och sände dem till min e-mail. Totalt har jag sänt 152 artiklar för genomläsning. Filerna katalogiserades med identifikationsnummer bestående av förkortning av tidningen namn, publiceringsdatum och sida. Därefter skrevs allt material ut och sorterades i kronologisk ordning. Artiklarna är inte kronologiskt jämt spridda under krigsåren utan är koncentrerade till vissa perioder (se figur 4 till 7).

4.1 Urval

Urvalet av tidningar i undersökningen har i huvudsak baserats på vilka tidningar från den aktuella tiden (1/1 1939 – 31/12 1945), som skannats och därmed varit möjliga att inhämta elektroniskt. Detta möjliggjorde sökningar på specifika ord; ”permittenttrafik”, ”järnmalm”, ”Tyskland”, ”tysktågen” och ”export” i ett stort material. Sökningarna har skett på Kungliga biblioteket, via deras söktjänst *KB tidningar*. *Kb/se*. Detta har möjliggjort att söka igenom ett

större antal tidningar och artiklar med högre träffsäkerhet än vad som tidigare varit möjligt då genomläsning på mikrofilm var alternativet.

Jag har klassificerat tidningarnas politiska tillhörighet utifrån vad de själva har betecknat sig som på ledarsidorna. I de fall det inte varit möjligt att utreda har jag sökt via tidningarnas nutida hemsidor för att utröna var tidningen politiskt hörde hemma under krigsåren. Jag har även kontrollerat dessa uppgifter i Nationalencyklopedin.

Vid genomgången av dessa träffar lades mindre vikt vid artiklar som innehöll ordet ”järnmalm” med t.ex. tekniska data om kvaliteten på malmen och som inte var kopplade till den politiska situationen. Den stora delen av träffar är sådana. Det är alltså en mindre del av träffarna som är av intresse för denna uppsats och dess frågeställningar.

Jag har bedömt att det de tidningar som var möjliga att söka genom elektroniskt omfattade en stor del av den aktuella tidningsutgivningen under krigsåren, men att omfattningen inte var heltäckande. För att råda bot på detta har jag manuellt via mikrofilm på Kungliga biblioteket gått igenom ytterligare fyra tidningar; *Arbetet*, *Socialdemokraten*, *Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning* samt *Trots Allt*. Dessa tidningar valdes för att få med socialdemokratiska tidningar, samt tidningar vilka var kända för sin kritik mot nazityskland. I dessa kan inte elektronisk sökning ske. Att söka manuellt via mikrofilm är inte lika träffsäkert som att söka elektronisk. Men då jag ändå relativt lätt funnit artiklar av intresse bedömer jag att de bidragit till att ge en mer komplett bild av debattklimatet under kriget.

En viktig aspekt hur representativa de är för den samlade tidningsutgivningen under den aktuella perioden. Sammantaget finns för närvarande 25 tidningar digitaliserade för åren 1939 till och med 1945. Dessa representerar så väl land som stad och skiftande politiska inriktningar. Jag fick träffar för de utvalda sökorden i 14 av 25 tidningarna. De tidningar jag fick elektroniska träffar i är: *Arbetartidningen*, *Norrskensflamman*, *Svenska Dagbladet*, *Dagens Nyheter*, *Aftonbladet*, *Trelleborgstidningen*, *Provinstidningen Dalsland*, *Sölvesborgstidningen*, *Expressen*, *Söderhamnstidningen*, *Hudiksvallstidningen*, *Signalen*, *Falu Länstidning* samt *Reformatorn*.

Jag bedömer att de tillsammans med de manuella sökningar jag gjort av två socialdemokratiska tidningar och två öppet tysklandskritiska tidningar utgör ett urval som

sammantaget kan anses ge en god bild av den pressdebatt som fördes under perioden 1939 till 1945. Detta kommer att redovisas i resultatdelen. Sammantaget är det alltså 18 tidningar som granskats. Tidningarnas skiftande politiska hemvist och ägarstruktur 1939- 1945 framgår av nedanstående tabell.

Figur 2 Tidningarnas politiska hemvist

Aftonbladet	Liberal, tyskvänlig (l)
Arbetartidningen	Sveriges kommunistiska parti, Göteborg (skp)
Arbetet	Socialdemokraterna (s)
Dagens Nyheter	Liberal (l)
Expressen	Liberal (l)
Falu Läns-tidning	Höger, konservativ (h)
Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning	Liberal (l)
Hudiksvallstidningen	Bondeförbundet (bf)
Norrskensflamman	Sveriges kommunistiska parti, formell fristående från partiet och Norrbottenskommunisternas tidning (skp)
Provinstidningen Dalsland	Liberal (l)
Reformatorn	Officiellt organ för den svenska nykterhetsorganisationen IOGT
Signalen	Tidning för järnvägsmän, Svenska järnvägsmannaförbundet
Socialdemokraten	Socialdemokraterna (s)
Svenska Dagbladet	Höger (h)
Söderhamns tidning	Liberal (l)
Sölvesborgstidningen	Oberoende liberal (ol)
Trelleborgstidningen	Höger, konservativ, starkt antinazistisk (h)
Trots allt!	Förbundet kämpande demokrati (fkf)

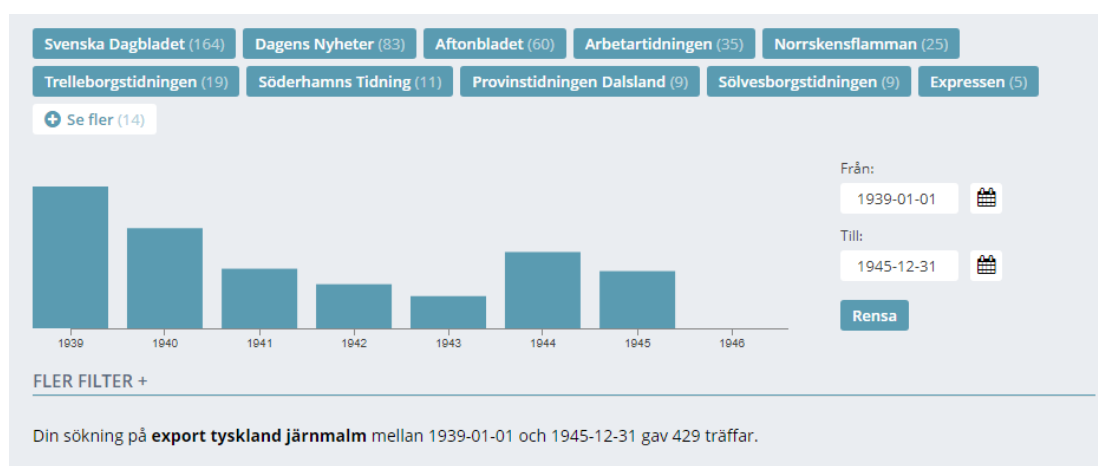
5 Analys och resultat

I detta kapitel analyserar jag materialet i undersökningen. Jag har valt att presentera de båda ämnena järnmalmsexport och permittenttrafik var för sig men i kronologisk form för att det ska bli lättare att följa händelseutvecklingen och på så sätt kunna uppfatta förändringar i åsikter och bedömningar. Jag redovisar också de kvantitativa och kvalitativa delarna var för sig.

5.1 Järnmalm kvantitativa data

Vid sökningen på orden ”export”, ”järnmalm” och ”Tyskland” under perioden 1 januari till och med 31 december 1945 via KB:s sökfunktion har jag fått sammantaget 429 träffar.

Antalet träffar varierar över tid och framgår av figur 3. Flest antal träffar finns för år 1939 för att sedan minska till år 1944 då antalet ökar på nytt.

Figur 3 Antal träffar på orden *export, Tyskland järnmalm* under åren 1939-1945

Träffarna varierar mellan de olika tidningarna och det är hus *Svenska Dagbladet* (h), *Dagens Nyheter* (l) och *Aftonbladet* (l) som flest antal träffar finns.

Tidning	Antal artiklar
Antal Sökord	Export Tyskland järnmalm
Svenska Dagbladet	164
Dagens Nyheter	83
Aftonbladet	60
Arbetartidningen	35
Norrskensflamman	25
Trelleborgstidningen	19
Söderhamns Tidningen	11
Provinstidningen Dalsland	9
Sölvesborgstidningen	9
Expressen	5
Hudiksvallstidningen	3
Signalen	3
Falu Länsstidning	2
Reformatorn	1
Summa	429

Figur 4 Tidningar och antalet artiklar för järnmalm

I forskningsgenomgången konstaterade jag att jag inte funnit någon forskning kring hur pressen hanterade frågan om malmexporten under kriget. Min genomgång visar att det finns många artiklar skrivna och att de är vanligt förekommande i de större tidningarna. Antalet träffar på sökorden "export", "järnmalm" och "Tyskland" minskar från krigsutbrottet 1939

och ökar på nytt först när krigslyckan definitivt vänt efter år 1943. Genomgången visar alltså på en variation när artiklarna skrevs. Min undersökning har följaktligen tillför ny kunskap inom området vilket den kvalitativa genomgången nedan ytterligare visar.

5.2 *Järnmalm kvalitativ genomgång*

Av de artiklar som var införda år 1939 handlade de nästa uteslutande om exportvolym, malmens kvalité etc. Endast ett fåtal berörde ”moraliska” aspekter av exporten. Här utmärker sig särskilt den kommunistiska tidningen *Norrskensflamman* (skp), i en artikel i april 1939, alltså innan den nazityska sovjetiska pakten, (Molotov-Ribbentroppakten) och innan det tyska angreppet på Polen i september 1939. I artikeln anförs ”Utan att nu närmare ingå på en analys av den svenska utrikeshandeln är det dock tydligt, att vårt land under 1930-talet mycket oklokt gynnat det fascistiska Tyskland. Ser man saken på längre sikt har den svenska handelspolitiken både hämmat den svenska industrin i dess expansion och dirigerat råvarorna i en riktning som skapat ett allvarligt hot för vårt land från Tysklands sida. Det är ett uttryck för den svenska storfinansens egoism och kortsynthet att våra rika järnmalmstillgångar förvandlas till en långt viktigare del av det tyska näringslivet än det svenska.”⁸⁰

Söderhamstidningen (l) skrev den 26 september 1939 om Sveriges export och risken att den skulle hamna på kontrabandslistan. ”De krigförande makterna ha naturligtvis möjlighet att stoppa hela den svenska utrikeshandeln. Om så skulle ske och Sverige icke längre exporterade vare sig cellulos, trävaror eller järnmalm, bleve den närmaste följd den, att våra möjligheter att upprätthålla vår import äventyras eller rent av försvunne.”⁸¹

En notis kring järnmalm var införd i *Trelleborgstidningen* (h) tisdagen den 3 oktober 1939 och lyder ”Den som hårdnackat håller på sina neutrala rättigheter kan bli utsatt för militära tvångsåtgärder, vilka måste besvaras på samma sätt. Den som söker undgå denna fara genom att visa eftergivenhet mot ena sidans krav, ter sig för motståndaren också som oneutral och kan behandlas om sådan. Vi exporterar i fredstid cellulos till England och järnmalm till Tyskland. Om vi svarar det tyska hotet mot cellulosaexporten med att inställa all utskeppning av järnmalm till Östersjöhamnar, torde detta i Berlin betraktas som en ovänlig handling.”⁸²

⁸⁰ Norrskensflamman 1939, 12 april, s. 3.

⁸¹ Söderhamstidningen 1939, 26 september, s.5.

⁸² Trelleborgstidningen 1939, 3 oktober, s. 4.

Trots att det finns ett stort antal artiklar med de sökta orden är det bara ett fåtal som tar upp moraliska aspekter och den som var mest tongivande var den kommunistiska *Norrskensflamman* (skp). Av detta drar jag slutsatsen att frågan om moral och export av järnmalm inte var något stort debattämne under år 1939. Denna slutsats stöds av den omständigheten att jag inte, vilket framgår av forskningsöversikten, funnit någon forskning om järnmalmsexporten förutom kvantitet och kvalitén av den exporterade malmen.

Under år 1940 skrev det fler artiklar i ämnet. Nästa funna artikel, även den från *Trelleborgstidningen* (h) är införd den 7 mars 1940, och har rubriken ”De engelska bekymren för vår malm” Bakgrunden till artikeln är att en engelsk parlamentsledamot frågat den dåvarande marinministern Churchill om något ”försök gjorts för att stoppa laster av svensk malm på väg från Narvik till tyska hamnar.” Churchills svar var att ”Regeringen är medveten om att svensk järnmalm transporteras till Tyskland och dess betydelse för Tyskland, men att hejda den skulle medföra många allvarliga problem. Hittills har jag inte vidtagit några åtgärder”.⁸³

Synpunkterna på den svenska järnmalmsexporten fortsatte att komma upp i det engelska underhuset. Den 23 mars 1940 rapporterar *Sölvesborgstidningen* (ol) att ”Något måste göras med den svenska malmen, som går till tredje riket.” Bakgrunden var att två parlamentsledamöter, ansåg att ”Något måste göras beträffande den svenska järnmalmen som *exporteras* till Tyskland via Norskt territorialvatten.” Vidare anklagades Norge och Sverige för ”att ha brutit med folkförbundspakten genom att vägra brittiska trupper tillåtelse att pestsera genom deras territorier till Finland.”⁸⁴ Även *Dagens Nyheter* (l) refererade debatten i det engelska underhuset den 23 mars 1940 under rubriken ”Svenska malmen åter inför underhuset.”⁸⁵

Den allierade kritiken av järnmalmsexporten fortgick och den 1 april 1940 refererade *Trelleborgstidningen* (h) *Sandy Times* som skriver ”Det är allmänt känt att det bruk som tyska fartyg, vilka transporterar svensk järnmalm från Narvik i fortsättningen göra av de norska territorialvattnen varit föremål för allvarliga överväganden, och de allierade huvudstäderna

⁸³ Trelleborgstidningen 1940, 7 mars, s. 7.

⁸⁴ Sölvesborgstidningen 1940, 23 mars, s. 4.

⁸⁵ Dagens nyheter 1940, 23 mars, s. 7.

anser att denna trafik bör stoppas.”⁸⁶ Tidningarna fortsatte att referera allierade kritiken mot malmtransporterna. Artiklar fanns den 6 april 1940 i *Söderhamns tidning* (l), samt i *Sölvesborgstidningen* (ol) den 11 april 1940.^{87 88} Med dessa referat av allierad kritik mot den svenska malmexporten kan jag tänka mig två förklaringsmodeller. Den ena är att tidningarna bara refererade en utländsk debatt som berörde Sverige. Den andra förklaringen är det ligger en dold kritik mot malmexporten, d.v.s. att rädsla för någon begränsningsåtgärd som exempelvis indragning om kritik publicerades på ledare plats. Så istället lade man ett referat där läsaren fick dra sina egna slutsatser.

Vid genomgången av tidningarnas artiklar om järnmalmsexporten till Tyskland, fram till och strax efter anfallet på Norge och Danmark den 9 april 1940, finns det då några synpunkter på tidningarnas ledarsidor? Jag har funnit en sådan artikel. Den är införd den 15 april 1940 i *Sölvesborgstidningen* (ol) som svar på de allierades synpunkter på den svenska järnmalmsexporten; ”Vår kolimport är beroende av att vi leverera de begärda varorna. Vi har ingen möjlighet att få kol och kocks västerifrån och utan denna förbindelse i export och import med Tyskland hade vårt försörjningsläge varit avsevärt mera svårt än vad nu är fallet. Under sådana förhållanden är vår export på Tyskland tydligen inte lagd på hjälp åt det krigförande landet utan det har tillkommit helt i vårt eget intresse, vi äro tvungna till den vägen. Vi har inte på något sätt handlat oneutralt med denna handelsförbindelse, de skönhetsfläckar som möjligen vidlåda vår neutralitet är av en helt annan art.”⁸⁹

Efter detta klingar artiklarna av om malmexport av under perioden 1939-1940. Istället framträder frågan om permittenttrafiken, vilket jag redogör för i nästa avsnitt.

De artiklar om järnmalmsexporten, som återfinns under resterande delen av kriget handlar huvudsakligen om exportvolymen. Exempel på detta är *Hudiksvallstidningen* (bf) som den 20 januari 1944 noterar ”20 proc. Av Tysklands järnmalm från Sverige”.⁹⁰ *Trelleborgstidningen* (h) skriver den 23 februari 1944 under rubriken ”Järnmalsleveransen till Tyskland sedan 1940 34 milj ton. Sveriges handel med axeln åter dryftad i underhuset”.⁹¹ En knapp månad

⁸⁶ Trelleborgs-tidningen 1940, 1 april, första sidan.

⁸⁷ Söderhamns tidning 1940, 6 april, första sidan

⁸⁸ Sölvesborgstidningen 1940, 11, april

⁸⁹ Sölvesborgstidningen 1940, 15 april, s.3.

⁹⁰ Hudiksvallstidningen 1944, 29 januari, s. 3.

⁹¹ Trelleborgstidningen 1944, 23 februari, s. 5.

senare refererade tidningen en ledare i den konservativa tidningen *Scotsman*. Rubriken löd ”Troligen fortsätter Sverige med sin handel med Tyskland. Förståelse för Sveriges svåra läge”. I *Scotsman* framfördes att ”Det kan öppet medges att Sverige befinner sig i ett svårt läge, ehuru sannolikheten av att Tyskland skulle invadera Sverige icke är stor i detta skeende av kriget. Tidigare kunde det mycket väl ha hänt men icke nu. Sveriges svårigheter bottnar mindre i fruktan för invasion än för förlusten av leveranser, huvudsakligen kol och kocks, som det för närvarande får från Tyskland.”⁹²

Fanns det några andra tydliga opinionsyttringar gällande den svenska malmexporten? Jag har hittat en påtaglig och det är under året innan krigsutbrottet i Europa. Våren 1938 hade de syndikalistiska organisationerna en konferens. Från den sändes en skrivelse till bland annat LO. Skrivelsen löd; ”Vi representanter för de syndikalistiskt organiserade gruvarbetarna från elva malmexportfält rikta en flammande maning till de reformistiskt organiserade gruvarbetarna att gemensamt med oss se till, att malmexporten från Sverige till de fascistiska staterna förhindras. Vi är fullt medvetna om att vi därmed träffa oss själva genom driftinställelser och arbetslöshet, men dessa offer måste tagas för att därmed bidra till att förhindra att mänskligheten indrages i ett nytt världskrig”⁹³

5.3 *Permittenntrafiken, kvantitativa data*

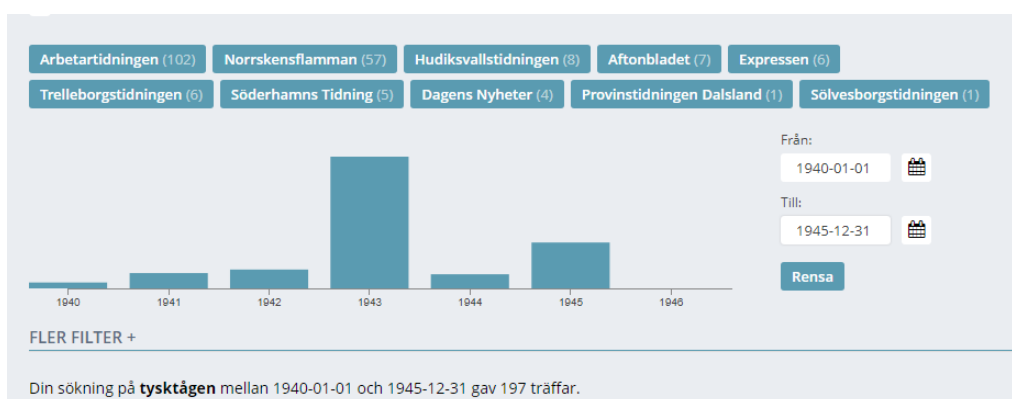
Den tyska permittenntrafiken kom att fortgå under tre år, från den 8 juli 1940 till den senare delen av augusti år 1943.⁹⁴ Vid sökningen på orden ”tysktågen” respektive ”permittenntrafiken” under perioden 1 januari till och med 31 december 1945 via KB:s sökfunktion har jag fått sammantaget 571 träffar. Antalet träffar varierar men är huvudsak koncentrerade till år 1943 vilket framgår av figurerna 5 och 6. Särgranskar man år 1943 finner man att huvuddelen av artiklarna var publicerade under perioden april till och med augusti.

⁹² Trelleborgstidningen 1944, 15 april, s.1.

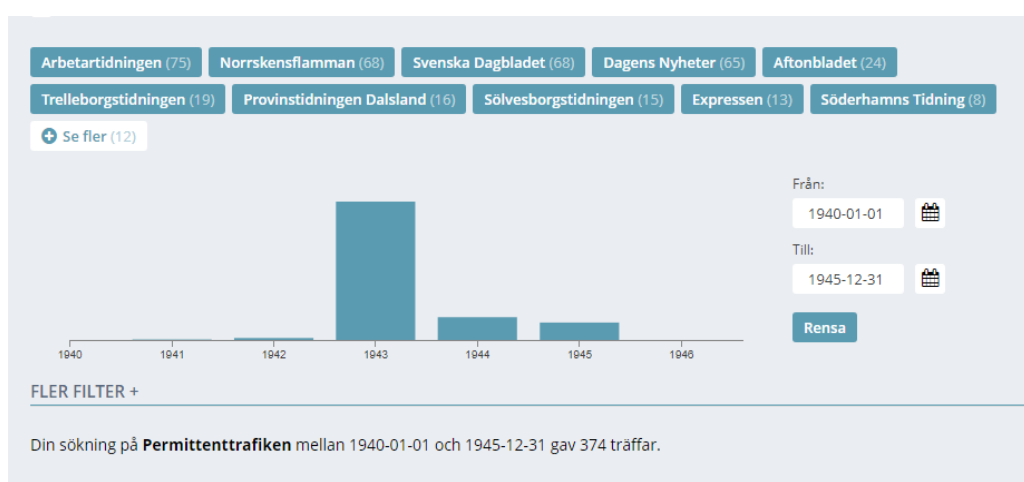
⁹³ Fritz 2006 s.165.

⁹⁴ Karlsson 1974, s.9.

Alltså perioden strax före och i direkt samband med att trafiken upphörde.

Figur 5 Antal träffar på ordet "tysktågen" 1940-1945

Figur 6Antalet träffar på ordet "permittenttrafik" 1940-1945

Tidning	Antal artiklar	Antal artiklar	
Sökord	Permittenttrafiken	Tysktågen	Summa
Arbetartidningen	75	102	177
Norrskensflamman	68	57	125
Svenska Dagbladet	68	0	68
Dagens Nyheter	65	4	69
Aftonbladet	24	7	31
Trelleborgstidningen	19	6	25
Provinstidningen Dalsland	16	1	17
Sölvesborgstidningen	15	1	16
Expressen	13	6	19
Söderhamns tidning	8	5	13
Hudiksvallstidningen	2	8	10
Reformatorn	1	0	1
Summa	374	197	571

Figur 7 Antalet träffar på "Permittenttrafik" och "Tysktåg" 1940-1945

5.4 **Permittenttrafik kvalitativ genomgång**

Den 6 juli 1940 har *Arbetet* (s) en rubrik som lyder "Permitterade tyskar få genomresa Sverige." I texten i artikeln framkommer att "Utrikesdepartementet meddelar, att sedan fientligheterna i Norge upphört de av kriget betingade inskränkningarna i transitotrafiken till och från Norge bortfallit. Sålunda får numera alla slags varor transporteras på de svenska järnvägarna i sådan trafik." Vidare i samma artikel "De begärda persontransporterna gälla hempermitterade tyska soldater som även efter sina permissioners slut få återvända genom Sverige, naturligtvis i bägge riktningarna obehäpnade och i särskilt anvisade tåg eller vagnar."⁹⁵

Även *Göteborgs Handels- och sjöfarts tidning* rapporterade (l) den 6 juli 1940 "Tysk militär på svenska järnvägar till Norge. "Genomfart beviljats "sedan fientligheterna upphört." "⁹⁶ Artikeln innehåller i sak samma uppgifter som ovan refererats i *Arbetet* (s). Kritiken mot permittenttrafiken kom tämligen omgående. Den 9 juli i tidningen *Socialdemokraten* (s) framförde chefredaktören Z. Höglund sin kritik. "Det tjänar icke mycket till att diskutera om denna transitotrafik är förenlig med neutralitet eller icke. Därom kunna de lärde skriva avhandlingar, faktum kvarstår, nämligen att det åtminstone är en ny tolkning av begreppet neutralitet som den svenska regeringen gjort för att gå tyskarna tillmötes. Det är en neutralitet till förmån för Tyskland och till nackdel för England." Vidare "Det ansvarslösaste av allt är att bagatellisera det skedda och ej låta vårt folk klart se, vad som sker. Det bör självt vara medvetet om fakta. Vill det sedan blunda och icke låtsas se dem, så är det inget att göra åt saken. För vår del se vi i regeringens beslut ett ödesdigert avgörande, och vi vilja här som på annat forum ge uttryck åt de farhågor för framtiden som dessa eftergifter för de tyska anspråken framkalla hos många, allt för många."⁹⁷

Z. Höglund menade dessutom i samma ledare att "Men undantag får några få enstaka tidningar, som ännu upprätthålla sin självständighet finns det inte längre någon verklig fri press i detta land. Allmänheten bär erinra sig detta faktum, vare sig det gäller kommentarer till den ena eller andra storpolitiska händelsen. I kommunala frågor, om teater och sport är

⁹⁵ *Arbetet*, Nya *Arbetet* AB, Malmö, 1887-1995, 1940, s.5.

⁹⁶ *Göteborgs handels- och sjöfartstidning.*, Göteborg, 1832-1985, 1940, 6 juli

⁹⁷ *Socialdemokraten* [Dagstidning], Stockholm, 1885-1942, 1940 9 juli s.3.

ordet ännu fritt. Utrikespolitiken är ännu tabu. Steg för steg har den svenska pressen snöpts och likriktats i detta hänseende...”⁹⁸

Svaret på Z. Höglunds ledare lät inte vänta på sig. I tidningen *Arbetet* (s) även den socialdemokratiskt, publicerades en ledare dagen efter, den 10 juli 1940 signerad av Allan Vougt, chefredaktör och ledamot av andrakammaren. Vougt anförde bland annat som svar på citatet ovan att ”Ett sådant uttalande är inte bara ägnat att undergräva vårt folks moral utan är dessutom både oriktigt och orättvist. Det är oriktigt därför att tills dags dato ingen som helst rubbning skett i den sekelgamla lagstiftning som ger varje tidningsman rätt att på eget ansvar skriva vad han vill, med risk naturligtvis att få åtal på halsen om han överskrider de normer som uppdragits i tryckfrihetsförordningen.” Vidare i samma ledare ”Det är alltså fullkomlig obegripligt hur Z. Höglund kan fälla ett yttrande som det ovan citerande.”⁹⁹

Z. Höglund kom i *Socialdemokraten* (s) fortsätta sin kritik. Ett exempel på detta är huvudrubriken på Socialdemokraten den 17 juli 1940 löd ”Norsk protest mot transitotrafiken”¹⁰⁰. Åmark konstaterar att kritiken resulterade i att ”Den självständige Zeth Höglund på Social-Demokraten med en vass penna och ett starkt moraliskt engagemang i kritiken av Nazityskland ”befordrades” sommaren 1940 till finansborgarråd i Stockholm”.¹⁰¹

Även *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* (l) fortsatte kritiken och behandlade frågan under sommaren 1940. Exempelvis hade man den 6 augusti två artiklar i tidning. Den första med rubriken ”Transiteringsfrågan på tapeten i dagens remissdebatt”. Den andra har rubriken ”Statsministerns deklaration om transiteringsfrågan”.¹⁰²

Sammanfattningsvis kan sägas att de tidningar som stödde samlingsregeringen i stort refererade fakta, d.v.s. att det fanns ett transiteringsavtal och vad det innebar medan de som motsatte sig det argumenterade utifrån moraliska grunder.

⁹⁸ Socialdemokraten [Dagstidning], Stockholm, 1885-1942, 1940 9 juli s.3

⁹⁹ Arbetet, 1940, 10 juli.

¹⁰⁰ Socialdemokraten, 1940, 17 juli, s.1.

¹⁰¹ Åmark 2016, s. 264.

¹⁰² Göteborgs Handels och Sjöfartstidning, 1940, den 6 augusti, s.6.

5.5 **Sammanfattande diskussion**

Utifrån det material och den diskussion jag tagit del av finns det enligt min mening nya sätt att närma sig frågan om dåtida kontra nutida syn på malmexport och permittenttrafiken som kan tillföra ny kunskap.

Uppsatsen har fyra frågeställningarna;

- Vilket utrymme i pressen fick frågan om permittenttrafiken respektive järnmalmsexporten?
- Hur såg pressfrihet under kriget?
- Fanns det skillnader i skildringarna av permittenttrafiken och järnmalmsexporten?
- Går det att urskilja den politiska konjunkturen?

Hur ser resultatet ut när jag analyserar dessa utifrån det material jag samlat in?

Vilket utrymme i pressen fick frågan om permittenttrafiken respektive järnmalmsexporten?

Vid en första anblick ser det ut som om både frågan om järnmalmsexport och permittenttrafiken varit föremål för en omfattande debatt under krigsåren. Om inte annat ger antalet träffar i den elektroniska sökningen hos KB en indikation om detta. Fullt så enkelt är det dock inte och det skiljer sig tydligt åt hur de bägge frågorna hanterades i pressen.

När det gäller permittenttrafiken förekom uppslagna artiklar med kritik i samband med att permittenttrafiken inleddes sommaren 1940. Därefter var det näst intill ingen debatt. Strax inför att avtalet sägs upp sommaren 1943 återupptas debatten. Vad gäller järnmalmsexporten är artiklarna till allra största delen hänförliga till frågor om exportvolym och malmens kvalité. Några direkta kritiska synpunkter i svenska tidningar har jag överhuvudtaget inte kunnat finna vid genomgången. Värt att uppmärksamma är att jag inte heller funnit kritiska artiklar om malmtransporterna i de tidningar som varit kritiskt inställda till permittenttrafiken. Noterbart är också att jag funnit artiklar där exporten av malm nämns betonas samtidigt importen Sverige fick från Tyskland, nämligen först och främst kol och kocks. Undantaget är den kommunistiska pressen vilka följde Sovjets ställningstagande och sålunda inte kritiserade under den tid Molotov -Ribbentrop pakten var i kraft.

Däremot fanns det artiklar under hela kriget som refererar till vad som skrevs i Brittiska press angående järnmalmsexporten. Dessa referat visar på en kritik av Sverige för exporten men

även förståelse för den situation Sverige befann sig i. Dessa referat har förblivit okommenterade på tidningarnas ledarsidor. Det är en omständighet som jag berör längre ned.

Hur såg pressfrihet under kriget?

I inledningen av denna uppsats citerar jag tidningen *Expressen* (l) som den 25 mars 1991 framför att ”I riket rådde censur och lagröta, brev öppnades och telefonsamtal avlyssnades. Svenska tidningar som försökte kritisera detta belades med transportförbud eller konfiskerades.”¹⁰³ Hur var det med det? Och stämmer påståendet? Ja, det infördes begränsningar under kriget i hur pressen kunde agera, men nej, någon censur inrättades aldrig. I och för sig ändrades lagen 1940 så att det blev möjligt att införa censur, men detta kom inte att tillämpas.¹⁰⁴ Det är också värt att sätta dessa begränsningsåtgärder i ett internationellt perspektiv där Åmark hävdar att ”Från sommaren 1940 blev Sverige ett av tre neutrala och demokratiska länder i Europa med åtminstone relativt fri press.”¹⁰⁵ Även Kent Zetterberg har en likande uppfattning och menar att ”Sverige hade dock kvar den mest långtgående tryckfriheten i Europa under krigsåren, även om den naggades i kanten av regeringen.”¹⁰⁶

I stort kan man säga att så väl chefredaktörer som politiker var trogna samlingsregeringen och man följde de krigspolitiska konjunkturerna under kriget. Slutsatsen av detta är att det i svensk press utvecklades ett slags konsensuskultur där stora delar av pressen i statsnyttans namn slöt upp bakom samlingsregeringen. Samtidig är det viktigt att notera att denna följsamhet inte var total. Exempel på detta är *Socialdemokraten* (s), *Göteborgs Handels och sjöfartstidning* (l) samt *Trots Allt!*

De tidningar som verkar ha ”drabbats” hårdast var den kommunistiska pressen som kom att omfattas av så väl beslag som transportförbud. Värt att notera att största delen av dessa åtgärden inträffade under den tiden som Molotov-Ribbentrop pakten var i kraft. Den kommunistiska pressen var inte antitysk. Den var antifinsk.¹⁰⁷ Orsaken till åtgärderna mot kommunistpressen var finska vinterkriget och den omständigheten att Sveriges kommunistiska parti SKP betraktades som potentiella landsförrädare som i händelse för ett

¹⁰³ *Expressen*, 1991, s.25.

¹⁰⁴ Gilmour 2018, s. 180.

¹⁰⁵ Åmark, 2016, s. 223.

¹⁰⁶ Kent Zetterberg 'Eftergifter och motstånd: Sveriges säkerhetspolitik, strategi och överlevnad 1939-45', *Sverige och Nazityskland : skuldfrågor och moraldebatt.*, S. [105]-120, 2007, s.118

¹⁰⁷ Åmark, 2016, s. 229.

sovjetiskt angrepp mot Sverige befarades ställa sig i Stalins tjänst. Tage Erlander har beskrivit det så här i sina memoarer: ”Det fanns otvivelaktigt i betydande grupper en stark kommunistkräck i Sverige, som stegrades genom Sovjetunionens upprättande av Kuusinenregeringen som på det flesta håll uppfattades som ett bevis för att kommunister var beredda att i kritiska ögonblick begå landsförräderi”.¹⁰⁸

Det går inte att se några klara politiska skiljelinjer förutom en och det är, som nämnts, den kommunistiska pressen. Å ena sidan kan jag se att det fanns skilda synpunkter när det gällde permittenttrafiken inom de olika politiska tillhörigheterna, inte mellan dem. *Socialdemokraten* (s) i Stockholm med dess chefredaktör Z. Höglund hade en klar och kritisk uppfattning mot permittenttrafiken.¹⁰⁹ Å andra sidan så uttryckte *Arbetet* (s) i Malmö ett mycket tydligt stöd för samlingsregeringens politik.¹¹⁰ *Aftonbladet* (l) var tyskvänlig¹¹¹ medan *Teleborgstidningen* (h) som var konservativ, var starkt antinazistisk.¹¹² Skillnaderna jag observerat gäller permittenttrafiken. Järnmalmens däremot är inte omdebatterad i någon större omfattning och därför går det inte heller att dra några slutsatser om den.

Fanns det skillnader i skildringarna av permittenttrafiken och järnmalmsexporten?

Knappt hade bläcket på överenskommelsen från den 8 juli om permittenttrafiken torkat innan kritiken kom. Som redovisats ovan hade så väl *Socialdemokraten* (s) som *Göteborgs Handels och Sjöfartstidning* (l) kritiska artiklar direkt efter att avtalet undertecknats. Trafiken gisslades även av revy artisten Karl Gerhards revy *Gullregn* med inslaget om den ökända hästen från Troja.¹¹³ Texten som angrep transiteringarna låter ”Vi svenskar umgås med kraken i sämja, han går numera i reguljär trafik”.¹¹⁴ Kritiken mot trafiken minskade men tog ny fart efter krigslyckan vänt efter slagen vid Stalingrad och El Alamein.

Sammanfattningsvis kan sägas att permittenttrafiken var både välkänd, väl debatterad och väl kritiserad. Slutsatsen är därför att en debatt om transiteringarna förekom, i samband med att tågen började gå och sedan tog fart på nytt när krigslyckan vände. Eftersom det uppenbarligen

¹⁰⁸ Tage Erlander, *Tage Erlander 1940-1949*, Tiden, Stockholm, 1973, s.48.

¹⁰⁹ *Socialdemokraten* 1940, 9 juli s.3

¹¹⁰ *Arbetet* 1940, 10 juli.

¹¹¹ *Aftonbladet* 2018, 3 augusti, <https://www.aftonbladet.se/ledare/a/rLjdeR/pa-30-talet-hade-nog-aftonbladet-gillat-sd>

¹¹² *Trelleborgstidningen*, 1943, 7 augusti, s.4.

¹¹³ Åmark, 2016, s. 458-459

¹¹⁴ <https://lyricsplayground.com/alpha/songs/t/trojanskahasten.html> (avläst 2021-05-13)

varit möjligt att diskutera och ha synpunkter på detta i så väl press, revyer, och i riksdagen borde det rimligtvis varit möjligt med en liknande debatt om malmexporten.

Men så var det inte. Även om malmtrafiken i nutida debatt framställts som klandervärd, moraliskt förkastlig och servilt krypande inför Nazityskland, så har jag inte funnit något som ens är i närheten av den kritik som samtiden riktade mot transiteringarna. När malmexporten nämns var det ofta med hänvisning till debatt i Storbritannien angående den svenska exporten, inte till en svensk debatt.

Så frågeställningen är varför denna skillnad i debatten mellan transporter på järnvägar av tyska soldater och malm på väg att förädlas hos den nazityska krigsindustrin?

Det finns säkert flera skäl, men jag väljer att belysa några hypoteser. Den första är normaliteten. Sverige hade under lång tid och till många länder exporterat järnmalm. Så även till Tyskland, som jämte Storbritannien var Sveriges viktigaste handelspartner under mellankrigstiden. Malmexporten var alltså inget nytt och den svenska befolkningen hade under många decennier vant sig vid att se malm på tåg som skulle exporteras. Exporten var således något som var normalt, lät igenkännligt och hade en tradition i Sverige. Däremot var tyska nazister på väg till ett ockuperat broderfolk en helt ny företeelse.

Det finns det en faktor till. Både Storbritannien och Tyskland hade i de så kallade dubbelförhandlingarna godkänt och accepterat den svenska malmexporten. Därmed skulle handeln med Tyskland kunna sägas vara förenlig med neutraliteten. Däremot gick det att hävda att det inte vara förenligt med neutraliteten att transportera tysk militärpersonal på svenska järnvägar.

En aspekt värd att belysa är att det i tidigare forskning inte uppmärksammat ett förhållande som kan tolkas som indirekt kritik mot den svenska järnmalmsexporten. Det är de återkommande artiklarna som refererar allierad och främst då brittisk kritik mot exporten. Min hypotes är att en allvarlig kritik mot Sverige i exempelvis det brittiska parlamentet före kriget hade varit ett givet debattämne på många tidningars ledarsidor. Men så är det inte i dessa fall, artiklarna är inte kommenterade i ledare eller på något annat sätt. Men de finns där, och ofta på framträdande plats. Det är inte så att det ”pumpas” ut artiklar som refererar allierade kritik men det är ändå av sådan omfattning att jag bedömer det skulle vara omöjligt

för en genomsnittlig tidningsläsare under krigsåren undgå synpunkterna. Det är också så att dessa artiklar återfinns i de tidningar som inte intog en tydlig antityskprofil. Artiklarna som refererar allierad kritik kan tolkas på olika sätt. Den ena är att svensk press agerar som ”business as usual” d.v.s. tar upp det som skrivs i utlandspress på samma sätt som innan kriget bröt ut. Det finns dock en annan tolkningsmöjlighet som jag bedömer som mer trolig, och det är att de okommenterade artiklarna, på framträdande platser i tidningarna är en medveten men ”dold” kritik av malmexporten.

Slutligen, en aspekt som handlar om principen ”först kommer maten sedan moralen”. Gruvindustrin var då, som nu, basnäring i Sverige. Stora grupper i landet var beroende av den för sin försörjning. Därtill hade så väl personerna i Sveriges ledning, regering och riksdag, som så väl den vuxna befolkningen personliga minnen av förhållandena under 1:a världskriget. Då hade landet drabbats av svält, oroligheter, kyla och nöden stod inför dörren. Under andra världskriget levererade Tyskland kol, kocks och även konstgödsel som betalning för malmen. Även om det var ransoneringar i Sverige under andra världskriget så svalt befolkningen inte och trots kalla krigsvintrar riskerade man inte att frysa ihjäl.

Går det att urskilja den politiska konjunkturen?

Permittenntrafiken pågick som tidigare nämnts, från den 8 juli 1940 till den senare delen av år 1943. När trafiken inleddes hade stridigheterna i Norge avslutas och Nazityskland och Sovjet var fortfarande i allians genom Molotov-Ribbentrop pakten. Sverige var omgiven av dessa stater. Att Sverige gick med på permittenntrafiken sommaren 1940 måste enligt mitt förmenande ses mot den bakgrunden.

Efter den inledande, ovan beskrivna debatten i pressen i samband med starten av permittenntrafiken, minskade antalet artiklar kraftigt. Vilket framgår av figurerna 5 och 6. Jag har även manuellt sökt igenom 6 slumpvis utvalda mikrofilmsrullar utav *Göteborgs Handels och sjöfartstidning* (1) under perioden 1941 och 1942 men inte heller i dessa har jag hittat något av intresse när det gäller permittenntrafiken förutom en artikel från den 29 juli 1941. I artikeln återfinns underrubriken ”Varken badflickor eller bunkers få beskådas med kikare”. Där uppmärksammades att de tyska soldaterna på tågen ”ogenerat skulle använda kikare, då tågen passera vissa strandremsor söder om Göteborg. Huruvida det är badande flickor eller

kamouflerade bunkrar, som främlingarna söka få in i sina ”fjärr-rör” är inte lätt att säga, framhålla meddelarna.” ¹¹⁵

Även Karlsson kommer i *”Så stoppades tysktågen”* fram till att transitotrafiken ägnades mycket liten uppmärksamhet, om ens någon i de ledande dagstidningarna. Han noterar vidare att det är först i slutet av mars 1943 som debatten fick en ”ojämförligt större intensitet än tidigare.” ¹¹⁶

När avtalet sas upp sommaren 1943 var läget ett helt annat än när avtalet slöts. Nazityskland och Sovjet är inte längre allierade. I och med det tyska angreppet på Sovjet den 22 juni 1941, operation Barbarossa (operation rödskägg) förändrades läget radikalt. ¹¹⁷ Efter inledande framgångar för Tysklands sida kom en vändpunkt i och med slaget vid Stalingrad där Tyskland besegrades och den 6:e armén gick under vintern 1942/1943. Samtidigt med förlusten i Stalingrad pressades också tyskarna tillbaka i Nordafrika och den tyske fältmarskalken Rommel besegrades i och med slaget vid El Alamein. ¹¹⁸ Den tyska dominansen i Europa var inte längre lika självklar och tysk förlust framstod som trolig. I vart fall var det den slutsatsen som det svenska folket drog om man ser på vad som hände med den svenska födelsestatistiken 9 månader efter dessa händelser. Detta blir nämligen starten på 40-talist generationen ¹¹⁹. Samtidig som detta inträffade hade också Sveriges försvar avsevärt förstärkts ¹²⁰. Det var i detta läge som artiklarna om permittenttrafiken kom igång på nytt och det var då Sverige sa upp transitavtalet.

Ser man på antalet artiklar som har antigen ordet ”permittenttrafik” eller ”tysktågen” i sin artikel kommer vi som tidigare redovisats upp till totalt 571 träffar (se figur 8). De flesta artiklarna förkom under år 1943, alltså det år som avtalet sägs upp (se figurerna 6 och 7). En närmare granskning av detta år visar att den stora majoriteten av dessa fanns införda under perioden februari till och med augusti. Alltså tiden efter slaget vid Stalingrad och fram till dess att trafiken avvecklades i slutet av augusti 1943. Vilka tidningar hade dessa artiklar?

¹¹⁵ Göteborgs Handels och Sjöfartstidning 1941, 29 juli s.9.

¹¹⁶ Karlsson 1974, s. 150, 154.

¹¹⁷ Söderberg 2004, s. 29 ff.

¹¹⁸ Söderberg 2004, s. 35. ff.

¹¹⁹ Gunnar Wetterberg *Var varje femtioåring bör veta om framtiden* Pensionsform, Stockholm 2000, s. 8.

¹²⁰ Karlsson, 1974, s.253.

Flest artiklar fanns i den kommunistiska pressen men det fanns även ett stort antal artiklar i övrigt press. Och vad skrevs det i dessa artiklar?

Ett exempel på vad som diskuterades runt om i landet kunde läsas på ledarsidan i *Sölvesborgstidningen* (ol) den 8 april 1943. ”I statsministerns tal var det huvudsakligen hans erinran om permittentresorna och neutralitetsviljan, som intresserade. Det är glädjande då han medger, att den irritation, som senaste tiden rått bland folket angående bl. a. permittentresorna är förklarlig. Våra känslor för våra grannar i väster äro verkligen så varma, att vi inte kallt kunna se, huru det ockuperande folkets militär transporteras till och från över våra järnvägar, även om detta nu sker i form av permitteringsresor och inte betyder en ökning av ockupationsmakten, ty det gör det ju inte.”¹²¹

Ytterligare exempel är *Trelleborgstidningen* (h) den 7 augusti 1943, blott en vecka efter att den svenska regeringen förklarat att tyska transitotrafiken måste upphöra skrev; ”Med permittenttrafikens upphörande nu i augusti 1943 är det onda, den vållat i förhållandet mellan två nordiska brödrafolk, dessvärre inte helt hävt. Men vi får väl söka göra det till en heders och hjärtesak, att efter måttet av våra krafter söka gottgöra det onda vi – mot vår vilja – sålunda vållat. Permittenttrafiken var väl det mörkaste bladet i vår historia under dessa år, och ingen som sett de tyska knekthoparna sättas i land i Trelleborg ska någonsin glömma de kusliga intrycken.”¹²²

Att tidningarna har samma politiska inriktning innebär inte att man beskrev permittenttrafiken på ett likartat sätt. Både *Trelleborgstidningen* (h) och *Aftonbladet* (l) var både borgerliga tidningar. Exempel på detta var att *Trelleborgstidningen* (h) rapporterade om ”Stenkastning mot tysktågen”.¹²³ medan *Aftonbladet* (l) på dagen för trafikens upphörande på första sidan skrev att ”Trafiken pågått utan intermesson”, samt längre fram i artikeln beskrev att tågen passerat flera orter och några demonstrationer och tillbud mot tågen hade inte uppmärksamrats.¹²⁴ Samma politiska inriktning men två olika narrativ.

¹²¹ Sölvesborgstidningen, 1943, 8 april, s.8.

¹²² Trelleborgstidningen, 1943, 7 augusti, s.4.

¹²³ Trelleborgstidningen, 1943, 7 april, s.1

¹²⁴ Aftonbladet, 1943, 19 augusti, s. 1 och 16.

Efter att permittenttrafiken upphörde så upphör också till stor del artiklarna.

Sammanfattningsvis kan därför sägas att en viss debatt och indignation skedde i samband med att trafiken påbörjas. Därefter är det inte mycket debatt förrän krigslyckan vänder och avtalet sas upp. Och artiklarna i samband med trafikens upphörande visade på en lättnad över att tyskarna inte längre fanns på svenska järnvägar.

Hur såg det då ut med järnmalmsexporten som också den till stor del gick på svenska järnvägar? Som ovan redovisats har jag fått träff på 429 artiklar under den aktuella perioden. Vid en genomgång har det visat sig vara mycket få av dessa artiklar som tog upp den moraliska aspekten av exporten. De kommunistiska tidningarna intog en särställning. Före Molotov-Ribbentrop pakten, kraftigt kritiska, under pakten undfallande i vart fall inte kritiska, efter det tyska anfallet på Sovjet på nytt mycket kritiska. I övrigt är det svårt att se någon förändring över tid när det gäller synen på järnmalmsexporten. I krigets inledning återgavs den engelska kritiken av exporten i nyhetsartiklar. Det fanns endast få kommatrar på ledarplats förutom i den kommunistiska pressen.

5.6 **Sammanfattande slutsatser**

Utgångspunkten för denna uppsats var den kritik som i nutid riktas mot så väl permittenttrafiken som järnmalmsexport under andra världskriget.

Resultat är att jag i princip inte funnit några artiklar med kritik mot malmtransporten förutom i kommunistiska tidningarna. Detta gäller även de som varit kritiska mot permittenttrafiken. Slutsatsen är därför att när fysiker, d.v.s. levande människor var det som befordrats/transporterades med tåg då har protester förekommit, men inte när döda ting som malm på samma järnvägsspår. Min slutsats är att det dels handlar om normaliteten, malmexport och malmtåg hade en mycket lång tradition i Sverige, dels om att malmen byttes mot kol, kocks och konstgödsel. Inte ens den moraliska indignationen mot transport av tyska nazister kunde motivera protester mot malmtågen när vi slapp frysa och hungra. För kort och gott, först kom maten och sedan moralen. Och detta gällde även för de tidningar som protesterade mot permittenttrafiken.

När det gäller ny kunskap så vill jag särskilt fästa uppmärksamheten på;

- Att i vår nutida debatt har ofta järnmalmsexporten och permittenttrafiken nämnts samtidigt som exempel på områden värda att kritisera. Mitt resultat är att

permittenttrafiken var välkänd, omdiskuterad och ifrågasatt i sin samtid.

Järnmalmsexporten var det inte. Orsaken till detta bedömer jag vara kopplade till den omständigheten att järnmalmen gav arbete, värme och bröd till den svenska befolkningen.

- Även ett inte resultat kan också vara ett resultat. Den omständigheten att det varit i princip ingen debatt i pressen hindrar inte det kan ha funnits ”dold” kritik mot järnmalmsexporten på så sätt att kritik i brittisk press publicerades på väl synlig plats dock utan kommenterats i text eller debatt på ledarplats. Detta är en omständighet som jag anser att det finns anledning att vidare studera.
- Att den kritik som framfördes i pressen inte följde partipolitiska linjer. De fanns skilda uppfattningar inom så väl socialdemokratisk press som inom borgerlig. Detta har i och för sig varit känt med har blivit tydligare av genomgång jag gjort av ett större material än vid tidigare undersökningar.

Övriga resultat undersökningen stödjer redan tidiga gjord forskning nämligen:

- Att även om censur inte rådde så fanns det begränsningsåtgärder riktade mot svensk press under kriget. Det var trots detta möjligt med debatt och kritik.
- Att begränsningsåtgärderna minskade och i princip upphörde från och med 1943 då krigslyckan vände.
- Att kronologin påverkade kritiken och debatten påverkades av krigets utveckling. När en allierad seger framstod som allt mer trolig ökade också kritiken i tidningarna mot permittenttrafiken.

5.1 **Slutkommentar**

Vid krigsutbrottet 1939 kom Sverige att hamna i den omedelbara närheten av i praktiken två stormakter vars styrelseskick grundades på totalitarism; Nazityskland och Sovjetunionen. Först attackerades Finland av Sovjet och till följd av detta sattes begränsningsåtgärder in mot pressen som i förstahand drabbade de kommunistiska tidningarna. När Tyskland ockuperade Danmark och Norge försvårades den svenska situationen ytterligare. Min slutsats är att de flesta tidningar och chefredaktörer, i nationens intresse, anpassade sig och tonar ned eller helt och hållet avstod från kritik av samlingsregeringens beslut om transiteringarna. Några få

tidningar framförde kritik och läget förändrades först när den situation som uppstod när Sverige hade möjlighet att känna sig lite mer fri än tidigare och då krigslyckan vänt efter Stalingrad och el Alamein, och Sveriges försvar hade förstärkts. I detta läge ökade kritiken mot permittenttrafiken, om malmexporten skrevs inget.

Frågan om eftervärldens dom är intressant. Författaren och debattören Jan Guillou har i en artikel i aftonbladet framfört ”För svensk del handlade andra världskriget om att inte gå under och att hjälpa våra grannar så gott det gick. Grannarna fick aldrig den valmöjligheten, men det hade varit lika idiotiskt, och osannolikt, om de föredragit ära, heder och mod framför seger. Per Albins samlingsregerings politik var alltså klok och framgångsrik.”¹²⁵ En annan synpunkt har Klas Åmark avslutar sin bok *Att bo granne med ondskan* på följande sätt: ”Bor man granne med ondskan räcker det inte för en demokrati att tiga”.¹²⁶

Även i skrivande stund gör svenska staten och svenska företag affärer med länder och regimer som ur demokratisk synpunkt är både tvivelaktiga och klandervärda. Exempel på sådana länder är Saudiarabien och Kina. Hur kommer framtida generationer att bedöma vår samtid utifrån detta?

6 Sammanfattning

Sverige hamnade efter det andra världskrigets utbrott i komplicerad geografisk och politisk kontext med två stater vars styrelseskick grundades på totalitarism; Nazityskland och Sovjetunionen. Sveriges läge blev än mer utsatt efter det tyska angreppet på Norge i april 1940. Den svenska järnmalm kom att få en central betydelse för Sverige på flera sätt under krigsåren.

Frågan om järnmalmsexport och permittenttrafik hänger ihop. Det gör även angreppet på Norge 1940. För utan svensk järnmalm och export av den hade det inte funnits starka skäl för Tyskland att ockupera Norge. Och följaktligen utan järnmalm hade det inte blivit någon permittenttrafik. Utan järnmalm hade den inte heller funnits något skäl för de allierade att under vinterkriget planera en hjälpaktion till Finland via Narvik med det egentliga syftet att besätta Kiruna och malmfälten. Allt detta sammantaget kom att påverka den inrikespolitiska situationen i Sverige under krigsåren.

¹²⁵ Aftonbladet 2018, den 5 augusti.

¹²⁶ Åmark 2016 s.689.

I uppsatsen undersöker jag hur den svenska järnmalmsexporten till Tyskland och permittenttrafiken beskrevs i svensk press under andra världskriget. Jag har också belyst pressfrihet och debattklimat i pressen i Sverige under krigsåren kring dessa frågor om permittenttrafik och järnmalmsexport till Tyskland.

Under den aktuella perioden infördes begränsningsåtgärder genom den svenska pressen. Min slutsats är att de flesta tidningar och chefredaktörer, i nationens intresse, anpassade sig och tonar ned eller helt och hållet avstod från kritik av samlingsregeringens beslut om transiteringarna även om kritik förekom. När det gällde järnmalmsexporten skrevs inga egna artiklar. Däremot refererades vid ett flertal tillfällen och i flera tidningar allierad kritik mot exporten. Dessa referat lämnades dock okommenterade. Min slutsats är att detta kan ha varit en ”dold” men ändå synlig kritik av exporten och att detta är en omständighet som förtjänar att närmare undersökas i vidare forskning.

7 Käll- och litteraturförteckning

7.1 Källor

- *Arbetet*, Nya Arbetet AB, Malmö, 1887-1995
- *Dagens nyheter*, AB Dagens nyheter, Stockholm, 1864-
- *Expressen*, AB Kvällstidningen Expressen, Stockholm, 1944-
- *Hudiksvallstidningen.*, Hudiksvall, 1909-1986
- *Socialdemokraten*, [Dagstidning], Stockholm, 1885-1942
- *Söderhamns tidning*, Söderhamn, 1878-1963
- *Sölvesborgstidningen*, Blekinge läns tidning, Karlskrona, 1905-2019
- *Trelleborgs-tidningen*
- Churchill, Winston, *Andra världskriget: minnen. Bd 1 [Stormmolnen hopas]*, Skoglund, Stockholm, 1948

- Erlander, Tage, *Tage Erlander 1940-1949*, Tiden, Stockholm, 1973

7.2 Litteratur

- Andersson, Lars M. & Tydén, Mattias (red.), *Sverige och Nazityskland: skuldfrågor och moraldebatt*, första upplagan, Dialogos, Stockholm, 2007
- Boëthius, Maria-Pia, *Heder och samvete: Sverige och andra världskriget*, Norstedt, Stockholm, 1991
- Boëthius, Maria-Pia, *Heder och samvete: Sverige och andra världskriget*, Ordfront, Stockholm, 1999
- Boëthius, Maria-Pia, 'Att stå bredvid och betrakta hur andra slår ihjäl varandra: neutralitetens höga pris', *Sverige och Nazityskland: skuldfrågor och moraldebatt.*, S. [327]-335, 2007
- Eberan, Barbro, *Hur kunde det ske?: myt och motmyt*, Carlsson, Stockholm, 2013
- Fritz, Martin, *German steel and Swedish iron ore 1939-1945*, Göteborg, 1974
- Fritz, Martin (red.), *En (o)moralisk handel?: Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland*, Forum för levande historia, Stockholm, 2006
- Fritz, Martin, *Svensk järnmalmsexport 1883-1913*, Elander, Diss. Göteborg: Univ.Göteborg, 1967
- Fritz, Martin, 'Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland', *Sverige och Nazityskland: skuldfrågor och moraldebatt.*, S. [257]-277, 2007
- Funcke, Nils, *Tryckfriheten under tryck: ordets män och statsmakterna*, Carlsson, Stockholm, 1996
- Gilmour, John, *Hitler, Stalin och Sverige: ett nytt perspektiv på den svenska erfarenheten av andra världskriget*, Santérus, Stockholm, 2016
- Hirdman, Yvonne, *Sveriges kommunistiska parti 1939-1945*, Allmänna förl., Diss. Stockholm: Univ.Stockholm, 1974 Tillgänglig på internet <http://www.marxistarkiv.se/varldskrig/hirdman-skp39-45-1.pdf> (avläst 21-05-24)
- Hultqvist, Peter, *Finland värt att försvara*. Dagens Industri, 6 december 2017. <https://www.regeringen.se/debattartiklar/2017/12/finland-vart-att-forsvara/> (avläst 2021-07-31)
- Hägglöf, Gunnar, *Svensk krigshandelspolitik under andra världskriget*, Norstedt, Stockholm, 1958

- Johansson Alf W (2014) *Något har gått snett i den svenska synen på andra världskriget*. Respons 1/2014. Tillgänglig på internet: <http://tidskriftenrespons.se/artikel/nagot-har-gatt-snett-den-svenska-synen-pa-andra-varldskriget/> (avläst 2021-03-13)
- Johansson, Anders, *Mysteriet Malcolm Munthe: Churchills agent i Norden*, Lind & Co, Stockholm, 2020
- Karlbom, Rolf, *Sweden's iron ore exports to Germany, 1933–1944*. The Scandinavian Economic History Review 13:1, 65-93. Scandinavian economic history review, Scandinavian society for economic and social history and historical geography, [Stockholm] 1965 Tillgänglig även på internet <https://www.tandfonline.com/doi/pdf/10.1080/03585522.1965.10414365> (avläst 2021-04-12)
- Karlsson, Birgit 2006 i Fritz, Martin (red.), *En (o)moralisk handel?: Sveriges ekonomiska relationer med Nazityskland*, Forum för levande historia, Stockholm, 2006
- Karlson, Birgit 2016 i Historisk tidskrift 2016:2 *Handel, moral och demokrati* Svenska historiska föreningen, Stockholm 2016
- Karlsson, Rune, *Så stoppades tysktågen: den tyska transiteringstrafiken i svensk politik 1942-1943*, Allmänna förl., Diss. Stockholm: Univ.Stockholm, 1974
- Larsson, Hans Albin Hornborg, Anne-Christine, *Det historiska perspektivet, Samhällsstudier & didaktik*, [Jönköping], 2015, (även tillgängligt på internet) <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:893240/FULLTEXT01.pdf> avläst 2021-05-25
- Liddell Hart, Basil Henry, *Andra världskrigets historia. 1, [1939-1942]*, Natur och kultur, Stockholm, 1988
- Molin, Karl, *Hemmakriget: om den svenska krigsmaktens åtgärder mot kommunister under andra världskriget*, Tiden, Stockholm, 1982
- Moorhouse, Roger, *Djävulens allians: Hitlers pakt med Stalin 1939-1941*, Historiska media, Lund, 2015
- Shirer, William L., *Det tredje rikets uppgång och fall: det nazistiska Tysklands historia*, [Ny utg.], Forum, Stockholm, 1984
- Söderberg, Per (red.), *Andra världskriget: en uppslagsbok om bakgrund, förlopp och efterspel*, Nationalencyklopedin, Malmö, 2004
- Wetterberg, Gunnar, *Vad varje femtioåring bör veta om framtiden*, Pensionsforum, Stockholm, 2000

- Zetterberg, Kent, 'Eftergifter och motstånd: Sveriges säkerhetspolitik, strategi och överlevnad 1939-45', *Sverige och Nazityskland: skuldfrågor och moraldebatt.*, S. [105]-120, 2007
- Åmark, Klas, *Att bo granne med ondskan: Sveriges förhållande till nazismen, Nazityskland och Förintelsen*, Ny, rev. och utök. utg., Bonnier, Stockholm, 2016

7.3 Internetkällor

<https://stockholmskallan.stockholm.se/teman/stockholm-ater/ransoneringen/>

<https://popularhistoria.se/krig/andra-varldskriget/operation-weserubung-i-norge> (avläst 2021-03-13)

<https://www.levandehistoria.se/fakta-om-forintelsen/andra-varldskriget/1940/tyskland-anfaller-danmark-och-norge> (avläst 2021-03-14)

<https://lyricsplayground.com/alpha/songs/t/trojanskahasten.html> (avläst 2021-05-13)